

E 157/29

ADALÉKOK

A RÁKÓCZI-KOR

IRODALOMTÖRTÉNETÉHEZ

IRTA

R. KISS ISTVÁN

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNYTÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1905

ADALÉKOK
A RÁKÓCZI-KOR
IRODALOMTÖRTÉNETÉHEZ

IRTA

R. KISS ISTVÁN

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNYTÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1905

E 157/29

A tavaly nyáron tett könyvészeti és levéltári kutatásaim után egy-két hetet Rugonfalván töltvén, nagy meglepetésemre ottani derék, közel százéves tanítónk, Makay Endre úr, több régi magyar nyomtatvánnyal s ezen kívül egy régi kézírattal ajándékozott meg. Mivel e kéziratnak a kuruczkorra vonatkozó verseit szándékozom ez alkalommal bemutatni, szükségesnek tartom legalább futólagos ismertetését.

A kézirat kis nyolczadrétű 149 levél terjedelmű; czíme:

Diarium

azaz oly mindennapi jedző könyv, melyben jártában-költiben, a hol mit látott és kedvelt, némely válogatott conceptusokból feljdzett magának és másoknak mulatságára

Várasfalvi Szolga Mihály

ab anno 1760 in subsequentibus.

Már a czímből gyanítható, hogy tartalma igen vegyes »A bécsi veres tsatarádé rosolis csinálásának mestersége« leírásával kezdődik s bizonyos emberi és állati orvosságokkal folytatódik. Szerencsére azonban a nem épen mulatságos sorozat hamar megszakad s oly érdekes, szép versek váltják fel azt, a melyeknek kevés párja akad régi irodalmunkban. E versek lyraiak, tanítók, feddők és elbeszélők. Az utóbbiak közül nem egy históriai értékű, de mindezeket az úgyis közeli kiadásig mellőzve, most csupán három kurucz énekkel akarok bővebben foglalkozni, melyeknek ismerete sokat változtat a Thaly Kálmán által kiadott Adalékokon.¹⁾

¹⁾ Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I. II. köt. Pest, 1872.

A leghosszabb és megállapíthatólag kor szerint első az *Allegorica simul et sarchastica expressio rerum Hungaricarum contra Germanos*. Ennek több versszaka megegyezik a Thaly kiadásában megjelent Dálnoki-féle verses krónika első részével.¹⁾

A megegyezés kötelességemmé teszi, hogy necsak a két munkát tegyem tanulmány tárgyává, hanem mindazt, a mi a kettő közötti viszony kiderítésében segítségemre lehet.

Foglalkoznom kell első sorban Dálnoki Veres Gerzson életével, kiről a Thaly rövid tájékoztató sorai óta²⁾ eddig még nem írtak bővebben.

A lehető leggondosabb kutatások után is azt mondhatom, hogy életéről nagyon kevés adat maradt reánk.

Valószínűleg Kézdi-székben, Dálnokon született a XVII-ik század második felében. Innen, nem tudni mi módon, Kővár vidékére került és Teleki Mihály vezetése alatt a Kővárvidéki nemességgel együtt a kuruczokhoz csatlakozott.³⁾ Radvánszky Jánosnak, II. Rákóczi Ferencz fejedelem erdélyi plenipotentiariusának 1704-ben kelt *Mustra-könyve*⁴⁾ szerint »a méltóságos gróf Teleki Mihály uram ő kegyelme kapitánysága alatt levő nemes Kővárvidéki nemesség« harmadik lovas seregének *vicehadnagya* volt.⁵⁾

Ugy látszik, hogy valami összeköttetés volt közte és Teleki Mihály között, s ennek köszönhető, hogy oly korán lett vicehadnagygyá, mert saját bevallása szerint iskolába nem járt és »soha csak rudimentát sem tanult.« Később azonban e hiányokat is pótolta, s természetes esze és tapasztalatai által is megérdemelte a vicehadnagyi állást, mert »járta és

¹⁾ Id. m. II. köt. 333 és köv. 11.

²⁾ Id. m. II. köt. 371. l.

³⁾ Az időre nézve (1704. jan. 17.) olv. *Thaly Kálmán*: A székési gróf Bercsényi család története, III. köt. 124. l.

⁴⁾ Eredetije a b. Radvánszky cs. levéltárában Radványban, III. oszt. 44. csomó.

⁵⁾ A *Mustra-könyv* erre vonatkozó része ez:

3. sereg	Hazafiai	Ló	Kard	Puska
Főhadnagy Tolny István	Diószegi	5	3	9
Vicehadnagy Dálnoki Gerson	Dálnoki	3	2	3

A *hazafiai* kifejezés bizonyosan a *születési*, nem pedig a *lakóhelyet* jelenti, mert Dálnoki *lakóhelye* a Kővári districtushoz tartozott, Dálnok pedig a székely földön, Kézdi-székben fekszik.

bujdosta Erdélynek egy részit, Oláhországnak is némely szögelletit.«¹⁾

Verseiből látszik, hogy a katonaeletet szerette,²⁾ de nem is volt rossz dolga. Büszkeségének hizelgett, hogy regimentje majd páratlan volt,³⁾ és kevéssel beérő természete mellett boldogságát teljessé tette, ha jól volt dolga lovának, magának.⁴⁾

Arra is ügyelt, hogy kötelességének megfelelően vitéz legyen, hogy »az ellenséget ne tartsa bokornak.« Bizonyára vitézkedésének eredménye volt az, hogy négy év alatt a gróf Teleki Mihály lovas ezerének »kapitány-lejtnantja« lett.⁵⁾ E feltevést azonban nem tudjuk semmi adattal támogatni. Krónikájának első része, mely azt a négy évet öleli fel első sorban, személyes vonatkozásokban igen szegény. Hogy a leírt eseményekben részt vett, azt két sora árulja el:

Nem kívánom ilyen ügyben
Többször menni kóballani.⁶⁾

E 10—15 évvel későbbi nyilatkozat nem jogosít fel ugyan arra, hogy vitézi voltára következtessünk, de előléptetése, a mihez a szegények közül csak az érdemesek jutottak, erősebb bizonyíték, mint az idézett két verssor, a mit a hatás kedvéért a kurucz idők borzasztó emlékeinek eleven hatása alatt írhatott.

A mikor először tűnik fel mint kapitány, 1708-ban, ezere Kraszna vármegyében, Varsolczon⁷⁾ táborozott. Innen rendeli őket a fejedelem Kassa védelmére.⁸⁾

Ő örömet indúl, nemcsak azért, mert »akkor van öröme, hidd az katonának, idegen országra quártélyt hogyha adnak«, hanem azért is, mert »örökké hallotta Magyarország hírit« és most alkalma volt meg is ösmerni, enni »szép komlós kenyereből«, inni jó borából.⁹⁾

Kezdetben jól is éltek, kivéve Szaniszlót, hol a fukar gazdát meg is nádpálczázták.¹⁰⁾ Liszkáig mentükben jó szállást kaptak, jó borban és szívésségben sem volt hiány; de már a felvidék annyira elszegényedett labancz és kurucz miatt, hogy sok helyen elé kellett venni »a mit a lóháton vittek.« Olyan

¹⁾ Verses krónikája, 92-ik vers-szak. *Thaly* id. m. II. köt. 348. l.

²⁾ U. o. 74. és 75. v. sz.

³⁾ U. o. 82. v. sz.

⁴⁾ U. o. 75. és 83. v. sz.

⁵⁾ U. o. 82. v. sz.

⁶⁾ U. o. 35. v. sz.

⁷⁾ U. o. 73. és 81. v. sz.

⁸⁾ U. o. 72. és 81. v. sz.

⁹⁾ U. o. 91. v. sz.

¹⁰⁾ U. o. 85. v. sz.

helyen is meg kellett szállniok, a hol még a lovak részére sem kaptak szénát meg abrakot.¹⁾

Eleinte igen gyalázza Veres Gerzson a zabkenyeret, később azon sóhajtozik, hogy abból sincs elég,²⁾ és kivált Eger vidékén »a fejrénp főztét enni nagy kén.«³⁾

A nagy nyomoruságban két helyen is kifakad, hogy »az katona sem él, ha nem farag és fűr.«⁴⁾

Nagy reményekkel lépett Magyarországra; nem csoda, ha családokzván, elkeseredik s szidja a magyarokat és tótokat, a kik — ha Erdélybe jutnak — »nagy bűzre tartják magukat.«⁵⁾ Ki is mondja nyíltan: »Soha nem becsüllem az földi embert.«⁶⁾ Sőt versét is azért írja, hogy »az fennköpő s Erdélyben béjött s kérkedő, czifra paszamántos, nyegédes magyarországi, tótországi fajak miképpen zaboláztossanak meg kérkedésekről.«⁷⁾

Nyomoruságos vándorlások után jutottak Vadkert közelebe, a hol a fejedelem nagy hadat gyűjtött össze. Veres Gerzson részt vett a Lók melletti szerencsétlen ütközetben, a mikor a jobb füléből is lecsaptak egy darabot.⁸⁾

Vándorlásainál sokkal érdekesebbek verses krónikája azon részletei, a melyekből jellemére következtethetünk.

Ugy látszik, hogy tisztársai sokra becsülték és a kényesebb ügyek elintézésével őt bízták meg. Így választották követül, mikor Sáros vármegyében szűken volt az eleség, Róth Mihály alispánhoz,⁹⁾ s őt küldték a kalocsai érsekhez is hasonló ügyben.¹⁰⁾

Tehát ha nem volt is valami kiváló literatus ember, ismernie kellett a magasabb társadalmi szokásokat, s talán épen Teleki udvarában szerezte meg a műveltségnek bizonyos külső mázát.

Néha nehezebb portára is küldötték. Egy ilyen alkalmal hosszabb időre Gyöngyös városába szorult legénységével együtt. Gyöngyösön ugyanis szintén kitört a kuruczoknak annyit ártó dögvész, s ők nem távozhattak, nehogy bajtársaik közé hurczolják a pestist. Végig nézték tehát iszonyú pusztí-

1) U. o. 94. v. sz.

2) U. o. 94. v. sz.

3) U. o. 100. v. sz.

4) U. o. 98. és 107. v. sz.

5) U. o. 99. v. sz.

6) U. o. 97. v. sz.

7) *Thaly* id. m. II. 344. l.

8) Krónikája, 138. és 142, v. sz.

9) U. o. 95. v. sz.

10) U. o. 189. v. sz.

tásait, és mikor megszűnt, akkor is csak úgy távozhattak, hogy előbb megfüstölték őket, jóllehet még csak a fejük sem fáj az egész idő alatt.¹⁾

Veres Gerzonnak is meg volt az a nagy hibája, a mi annyi más embernek ebben a korban, hogy a bort kelleténél jobban szerette. Ő nem mondja ugyan magáról, de abból sejthetjük, hogy soha sem mulasztja el az utókor számára feljegyezni azokat a helyeket, a hol jó bort találtak és nagyokat »köppöntöttek.«

Hasonlóképen megemlékezik a szép asszonyokról is, ha jó sorsa csinos gazdasszonyt rendelt neki; de a »tótországi« menyecskékkel sehogy sem tudott megbarátkozni. Nem is csoda, mert hiszen:

Hét és nyolcz esztendős lejánkáját férnek
Adja itt a népség és együtt felnőnek;
Apró menyecskéket látnál, mindeniknek
Konty vagyon az fején — az princzis lelkünek.

De azért csak talál Magyarországon is említésre méltó szép asszonyokat. Kettőről csak megemlékezik; a harmadik, özv. Róth Mária Anna (Kassán), már mélyebb nyomokat hagyott elméjében.

Inkább nagy birtokait dicséri ugyan mint magát, de azt is őszintén bevallja, hogy majd házasságra adta magát vele. Meggondolván azonban, hogy katonának nem lehet sokáig egy helyben maradása, egyelőre lemondott szándékáról.²⁾

És mégis úgy hozta sorsa magával, hogy még bujdosásai közben megházasodott. 1710-ben Máramarosba került a regementje. Lovai Szigeten kaptak szállást s így ő is többször bejárt Nagybocksóráról oda. Ott látta meg Mészáros Erzsébetet, egy »szurkos-gyolcsú özvegyasszonyt«, a kit igen megkedvelt. Nemsokára meg is kérte feleségül. A kézfogó Erzsébet napján volt, a mit nemsokára az esküvő és elhálás követett.³⁾

Igy családi gondokat is szerzett magának:

Immár nagyobb az gond bujdosó fejemen:
Hol hagyjam? . . . búsulok az feleségemen,
Mert ha táborozunk az nem járhot velem, —
Rácz András⁴⁾ is ezért sokszor kárpál engem.

1) U. o. 192—197. v. sz.

2) U. o. 217—218. v. sz.

3) U. o. 226—229. v. sz.

4) Vezérlő ezredese.

Szerencséjére több ideig tartózkodtak Máramarosban s csak 1711-ben húshagyó-kedden (febr. 17.) indultak Nagybányára.¹⁾

Ezzel végződék bujdosása. Megkezdődtek a békealkudozások, a mit egy időre armistitium követett.²⁾

Április havában összegyűltek a szatmári templomban azok, a kik még a fejedelem hűségében megmaradtak és tárgyalták helyzetöket. Dálnoki is részt vett a tárgyalásban.³⁾ Meglehető tárgyilagossággal ír ügyök bukásáról, mondván:

Egy két óra alatt meg lészen az válosz,
Jóllehet hogy nekünk szintén nem oly káros;
Tovább nem vihetni, hadunk mert nem számos,
Némettel harczalni lenne immár bajos.

A békét megkötik. Károlyi a punctumokkal Dálnoki brigadérosát⁴⁾ Vay Lászlót küldi Pálffyhoz. Április 28-án már leteszik a hűségesküt a császárnak a szatmári hídnál és megindulnak Majtény felé.⁵⁾ Másnap oly nagy sereg kurucz állt a majtényi mezőn, hogy Pálffy és a német tiszttek elcsodálkoztak rajta. Itt puskáikkal (háromszor) »salvét adtak« és zászlóikat rendre leverték a földbe. Azután minden zászló mellé egy-egy német lépett, felvették a zászlókat és elvitték Debreczenbe.⁶⁾

Pálffy megköszönte a kuruczoknak, hogy hittek parolájában, s igérte, hogy a béke pontjait megtartják.

E szerint azok, a kik hűségesküt tesznek, bocsánatot nyernek és lefoglalt birtokaikat visszakapják; tehát »szabadságot nyernek, kiki menjen hazájába«, azonban felszólítják őket, hogy ezentúl szolgálják a »császárt.«

De nem egyezhettek meg; azért »onnét széljel mindenek sijetnek.« Veres Gerzsontól bucsut vesznek katonái, a kik hét éven át vele szenvedtek; ő is siet Sziget felé, feleségéhez,⁷⁾ a kit Nagybányára való indulása előtt Hottinkán hagyott.⁸⁾

Pünkösöd szombatján (máj. 23.) érkezett haza Pócsfalvára, puszta telkére.

Egy hét mulva már hozzá lát a házépítéshez, kerteléshez, szántáshoz, vetéshez.⁹⁾ Valószínű, hogy felszaporodott kiadásai

¹⁾ U. o. 230. v. sz.

²⁾ U. o. 232. v. sz.

³⁾ U. o. 236. v. sz.

⁴⁾ U. o. 73. v. sz.

⁵⁾ U. o. 242. v. sz.

⁶⁾ U. o. 243. és 245. v. sz.

⁷⁾ U. o. 247—252. v. sz.

⁸⁾ U. o. 229. v. sz.

⁹⁾ U. o. 252. és 253. v. sz.

miatt adta el kedves *bunta* (tarka) lovát¹⁾ és talán egyéb szükségtelen portékáit is. A békét állandónak tartotta, örült is neki, bár némi resignációval tekint még egyszer vissza a kurucz világra, midőn így szól:

Igy múlték el töllünk ez az Miska-világ! . . .
 Ha lehet már lábom többször rejá nem hág,
 Mert elütte töllünk, mit remiltünk, az ág . . .
 Német, magyar kardja több embert le nem vág.

Ez a meggyőződése és feleségére való gondja adja kezébe az eke szarvát és teszi békés munkás emberré őt, a ki pedig igazán katonának született, mert még verseiben is legelső gondja lovaira és saját testi jólétére irányul, bárhová rendelje a hadi *order*.

Ez szab bizonyos szűk látókört krónikája második részének; de ennek az is az oka, hogy ezt a részt az eseményekkel egyidejűleg írta, s csak később, a mikor sajtó alá készítette, simítgatott rajta és toldotta meg egy-két helyen a későbbi időkre vonatkozó sorokkal.

Legfeltünőbb ezek közt a báró Palocsayra vonatkozó sententiája.

Ismeretes dolog, hogy Palocsay György Rákóczi iránt köteles hűségét mindvégig megtartotta, sőt épen e miatt vette nőül oly későn (1711 őszén) gróf Forgách Juliánát,²⁾ a ki Eger bevetele után elfogadta a Pálffy gyámságát.

Mikor e házasság végbement, Dálnoki már régen Erdélyben volt és vagy a kósza hír, vagy Palocsaynak azon kalandos terve, hogy a labanczoktól körülvelt Egerbe álrühában szökik be jegyeséhez, félrevezette őt s a dunavecsei szerencsétlen átkeléstől Eger várához viszi Palocsayt, azt állítván, hogy jegyese kedvéért már 1710-ben elpártolt Rákóczitól.³⁾ Szerencsére az ilyen kitérés ritkaság nála; nagy ritkaság, mert krónikája szóban forgó második részének már nem Rákóczi, nem a szabadság ügye, hanem ő maga a központja és hőse.

Ez elsekélyesíti ugyan verseit, kicsiszorúvá teszi, de épen ebben rejlik hűsége, megbízhatósága és közvetlensége.

Ha nincs is költői ereje, ha nem dicsekedhetik is azzal a tehetséggel, hogy a nagyszerű és kiható eseményeket észre vegye, kidomborítsa és éreztesse, sőt még a kisebb hadmozdu-

¹⁾ U. o. 171. és 172. v. sz. Mint kapitánynak őt, 1704-ban csak három lova volt.

²⁾ *Thaly* id. m. II. köt. 378. l.

³⁾ *Krónikája*, 182—184. v. sz.

latokat sem tudja mindig világosan leírni, legalább önmagát, bujdosásait festi úgy, hogy jelleméről teljes képet alkothatunk magunknak.

Előttünk áll a katonáira büszke kapitány, a mint aggódik a holnapi szállásért, az elpusztult vidékeken duzzog a szegényes ellátásért, a mint bámulja az újvári erős várat, a mint az ellenség közelében portázik és éjjel a fulén sem mer aludni a meglepetéstől való aggodalmában; egyszóval mindennütt ő van előtérben, nyugodalmas szállásán és a csatazajban egyaránt.

Ha néha tesz is nagyobb kitérést, mint pl. a vadkerti ütközetnél, vagy a szatmári tárgyalásoknál, ott is tudunkra adja, hogy az csak episod, azért említi meg, mert ő is jelen volt és a mit leír, azt látta és tapasztalta.

Alig is van a krónika második részében olyan sor, a melyet »mások relatiójából« merített volna. Pedig ezzel érdekesebbé tehetné volna munkáját; de neki főelve a *historiai hűség*. Nem bízván a hírek hitelességében, írja:

Sok meglőtt dolgokat jobb csak elhallgatak,
Szórol-szóra írni arról nem akarak.

Nem költőisége, hanem közvetlensége, historiai hitelessége tették érdemessé arra, hogy itt vele hosszasan foglalkozzam.

Egészen más elbírálás alá esik verses krónikájának első része, mely szoros összefüggésben van az itt közlendő énekkel.

Mielőtt erre rátérnék, legyen szabad élete folyásáról még annyit megjegyeznem, hogy a szabadságharc után csupán a gazdálkodás lelkét ki nem elégítette, hanem részt vett a közügyekben is. Kisküküllő vármegye gálfalvi kerületében szolgabírónak választották. Mint szolgabíró, Benkő József állítása szerint 1730 táján Gálfalván lakott.¹⁾

Hivatalos dolgai mellett — mint ezelőtt, úgy ezután is — verselgetett »egyszer is, másszor is.« Verses krónikáját 1722-ben »írta rendben« (a mi nem azt jelenti, hogy emlékezetből írta), mert gróf Haller Gábor »megigérte vala«, hogy kinyomatja; azonban korai halála megakadályozta ígérete beváltásában.²⁾

E krónikáján kívül több verset és feljegyzéseket is írt 1732-ig, mintegy verses krónikája folytatásául.³⁾

¹⁾ *Uj Magyar Muzeum*, 1853. I. köt. 5. füzet. Ha Gálfalvára a szolgabíroság miatt költözött át, akkor már 1722-ben szolgabíró volt, mert krónikájának prózai bevezetése 1722-ben Gálfalván kelt.

²⁾ *Thaly* id. m. II. köt. 371. l.

³⁾ *Uj Magyar Muzeum* és *Thaly* id. m. id. h.

Már az a tény, hogy krónikáját Haller Gábor kiadásra érdemesnek találta, mutatja, hogy kortársai méltányolták.

Híre elterjedt az egész székelyföldön; de elhíresedését nem annyira verses krónikájának, mint inkább tréfás verseinek köszönhette. Legalább Apor Péter a *Syntagma vivorum*-ban ezt írja róla: »Tréfás verscsináló az Dálnoki Gerson.«¹⁾

Ez legelső említése irodalmunkban. Sajnos, hogy e feljegyzésből még csak azt sem lehet következtetni, vajjon 1741-ben élt-e még, a mikor Apor a *Syntagma vivorum*-ot írta, mert abban *kortársai* nevét és főtulajdonságait jegyzi ugyan fel, de tekintet nélkül arra, hogy 1741-ben életben voltak-e még vagy sem.²⁾

Először a nagyérdemű Benkő József akarta irodalmilag érvényesíteni krónikáját, még pedig mint kútfői munkát.

Ő ugyanis összegyűjtötte és ki akarta adni azon kézíratos történelmi munkákat, melyekről azt tartotta, hogy történetirodalmunkat becses adatokkal gazdagíthatják. Ilyennek vélte Dálnoki Gerzson verses krónikáját is.³⁾

Tudjuk, hogy Benkő terve nem sikerült, becses kézíratai elkallódtak, szétszóródtak; hanem azért elért annyit, hogy a figyelmet ráterelte a kútfőkre, úgy hogy Kemény József és Kovács János,⁴⁾ Szabó Károly és Szilágyi Sándor⁵⁾ meg az *Ujabb Nemzeti Könyvtár* részben létesítették tervét, Dálnoki Veres Gerzson krónikáját pedig Thaly Kálmán adta ki.⁶⁾

Irodalomtörténetíróink Thaly után emlékeznek meg röviden Dálnokiról, nem is sejtve, hogy krónikájának első része eredetileg nem az ő munkája, hanem meglehetősen ügyetlen compilatió.

Ennek a kimutatása ezen értekezésemnek egyik fő feladata.

A krónika azon felvilágosító sorok mellett is, melyekkel Thaly Kálmán kiadta, össze nem egyeztethető ellentéteket és el nem oszlatható kétségeket támaszt a figyelmes olvasó előtt.

Már az a körülmény, hogy Dálnoki, noha saját bevallása szerint »soha is csak rudimentát is nem tanult«,⁷⁾ csupán a

¹⁾ Monumenta Hung. Hist. SS. XXXVI. köt. 197. l. Apor a *Syntagma* címe szerint azokról emlékezik meg, a kik bármi okból híresekké lettek és emlékezetben maradtak.

²⁾ Tehát a cím nem felel meg a tartalomnak.

³⁾ Tájékoztató sorait e kútfői munkákról közölte Bruz Lajos: *Uj Magyar Muzzeum*, 1853. I. köt. 217—238. ll.

⁴⁾ Erdélyország története tára.

⁵⁾ Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből, I. II. köt. Pest, 1860.

⁶⁾ Id. m. II. köt. 332—372. ll.

⁷⁾ *Thaly* id. m. II. köt. 332. l.

kuruczkorról 255 vers-szakos éneket ír, azt kéziratában tovább folytatja s egyéb verseivel és feljegyzéseivel is megtoldja, gondolkodóba ejti az embert.

A betük ismerete nem szükséges ugyan feltétlenül a verscsináláshoz, és azt is szívesen elhiszszük neki, hogy »nascitur pojeta, non fit«, de olvasva verseit, a melyek nagy részét azon melegében napról-napra írta, arra a meggyőződésre jutunk, hogy nemcsak írni és olvasni tudott, hanem korának és társadalmi helyzetének megfelelő műveltséggel is bírt.

Ez ellentét feltűnt már Benkőnek is, de elhiszi »a háborús idők miatt.«

Thaly másképp értelmezheti a *rudimenta* szót, mert állítása szerint »irtóztató rossz orthographiával sajátkezüleg írt« *eredeti kéziratát* használta. Badics Ferencz pedig ¹⁾ úgy magyarázza, hogy Dálnoki a *versírásnak rudimentáit* nem ismerte.

Véleményem szerint írástudó ember volt, a mi mellett szolgabírósága is tanuskodik, de maga szorgalmából tanult, mivelhogy a legelemibb iskolai oktatásban (*rudimenta*) sem részesült.

Megerősíti e véleményemet egy másik állítása, mely szintén ellentétben van verses munkájával. Ezt írja ugyanis az ajánló versezetben:

Ha ki nem szereti, írja mását jobban,
Ne gúnyójjon engem eziránt munkámban;
Nem laktam scolát, (sem) *accademijában*
Nem tanultam az híres *Hollandijában*.²⁾

Munkájában mégis némi classikus műveltséget árul el. Így pl. a mikor a hűségre és *teljességre* törekvő verscsinálót nemcsak a *Pegazus* hagyja el, hanem majd bele is fül az anyag bőségébe, *Homerosba* kapaszkodik:

Homérus ha eléjönne
És ez mai napon élne:
Az ő bölc elméjének is
Írásra ³⁾ megszollónának is —
Adna gondot és dolgot.⁴⁾

És hogy munkája terhét még jobban éreztesse az olvasóval s elejét vegye annak a véleménynek, hogy más históriás énekből tallózott, egy füst alatt felemlít még vagy nyolcz

¹⁾ A kuruczvilág költészete. (*Beöthy*: A magyar irodalom története. Képes díszmunka. 2. kiad. Budapest, 1899. I. köt. 464. l.)

²⁾ Krónikája, 5. v. sz.

³⁾ Így; talán sajtóhiba *írassi* helyett.

⁴⁾ Krón. 31. v. sz.

classikus nagy elmét, sőt »az bötüknek feltalálója« síri nyugalmát is megháborítja.¹⁾

Ezt az ellentétet is könnyen elsimítja az a feltevés, hogy neveltetése fogyatkozásait később szorgalmas tanulással pótolta. Különböznem is küldötték volna, mint kurucz kapitányt, követségbe (pedig tisztársai közül czéltudatosan választották) Sáros vármegye alispánjához és a kalocsai érsekhez.

Hogy valamit latinul is tudott, azt nemcsak a verseiben elszórt szavak, hanem az is bizonyítja, hogy mikor a vadkerti ütközetben egy lengyel tiszt aggódva kérdezte tőle: *Ubi est Princeps?* — ő megértette.²⁾

Mivel későn, bizonyára nagy szorgalom árán szerezte ismereteit, természetesen tartjuk és megbocsátjuk, ha fitogtatja tudományát. Ilyen ártatlan dicsekvésből említi kétszer is, hogy nem járt iskolába.

A harmadik, nehezebben megfejthető ellentét verses krónikája első és második része között van.

A második részt, mivel élete történetével szoros összefüggésben van, már ismertettem. Kiemeltem, hogy itt a főszereplő maga Dálnoki, úgy hogy országos jelentőségű események is, mint episodok, csak azon a réven jutnak krónikájába, hogy maga is részt vett bennök. Előadása a legszigorúbban napló-jellegű.

Ezzel ellentétben az első részben még csak meg sem emlékezik magáról. Az az ember, a kit krónikája második részéből oly szűk látókörű katonának ismertünk, az a poéta, a ki alatt szárnyal azért, mert önmaga fölé nem emelkedhetik, krónikája első részében megtagadja magát; az országos események annyira lekötik figyelmét, hogy megfeledkezik önmagáról; ugyanaz a Dálnoki Gerzson, a ki a második részben annyira száraz, hogy érzéssel írni és érzelmet kelteni még akkor sem tud, a mikor hét évi küzdelmének czélját veszti, a mikor hét évi álma foszlik széjjel: az első részben csupa tűz, csupa lelkesedés és olthatatlan gyűlölet, ha a németről van szó. Ez a gyűlölet, mely énekben, levélben minden kurucz lelkéből majdnem féktelenül tör elő, nem talál hangot a verses krónika második részében még akkor sem, mikor a német elleni harcokat s a tőle szenvedett vereségeket írja le.

Honnan ered e változás? Elsimítható-e ez az ellentét azzal az egyetlen lehetséges feltevéssel, hogy Dálnoki krónikájának első része a kurucz-világ reményteljes progressiv

¹⁾ U. o. 32. és 33. v. sz.

²⁾ U. o. 141. v. sz.

éveinek viszhangja, a második rész pedig a depressió szüleménye?

Mielőtt e kérdésre feleletet adnánk, az első résznek bővebb ismertetése és bírálata szükséges.

Első tekintetre két olyan körülmény ötlük szemünkbe, mely Dálnoki Gerzson munkáját a többi kurucz éneektől megkülönbözteti: 1. nagy terjedelme, minthogy az egész kurucz-kort felöleli, Rákóczi Munkácsra érkezésétől egészen addig, míg a majtényi mezőről a hadak szétoszlanak; 2. az, hogy megnevezett szerző írta azon czélzattal, hogy kinyomassa.¹⁾

A többi kurucz éneket belső szükség hozta létre; egy-egy erősebb szenvedély, vagy röpke hangulat szülte valamennyi.

Bírálni lehet és kell is mindegyiket; de egyiktől sem várhatunk nagyobb tökéletességet, egyiket sem bírálhatjuk szigorúbban, mint a Dálnoki krónikáját, mely a nyilvánosság számára készült.

Én még sem akarom a jogos, szigorú kritikát alkalmazni.

Ennek jeléül mindenekelőtt kimondom, hogy a verses krónika első és második részét nem tekintem egy munkának, sőt az első részt nem is tartom krónikának. Ugy fogom fel a dolgot, hogy a két résznek semmi köze egymáshoz, hanem a véletlen s a *prima* és *secunda pars* ominose adta össze a két munkát.

Ezzel azt érem el, hogy a külső alaknak és szerkezetnek különbözőségét nem ítélem el s az ellen sem emelek szót, hogy az 1708—1711 évek főbb eseményei, melyeket apró részletekig leír a második rész, az elsőben is megvannak. Azonban — ha már hozzászólok a dologhoz — még sem tehetem, hogy legalább az első részt önmagában befejezett és egységes munkának ne tekintsem.

A krónikát rövidebb, kötetlen alakú tájékoztató vezeti be, melyben a szerző munkája keletkezését ismerteti meg az olvasóval; tehát vonatkozik mind az első, mind második részre. E szerint az 1704—1722 évek eseményeit »egyszer is, másszor is, hol maga multságában, hol néha-néha bújában és jó uraimnak is kérésekre, mint az üdő és alkalmatosság és az matériák magokkal hozták és kívánták«, versekbe írta és csinálta; még pedig úgy, »mint látta, tudta, és mások igaz relatiójok«-kal is hozzájárultak.

¹⁾ Maga mondja:

Hízelkedéséből ezeket nem írta,
Hanem régtől fogván magában elszánta.

Ezt követi a hat magyar alexandrin vers-szakra terjedő ajánlás. Ezután kezdődik az első rész a következő címmel: *Prima pars, anno 1704-ben.*

A három első vers-szak, ha szenvedélyes is az elbeszélő költemények objectivitásához képest, mégis sikerültnek mondható. A helyett ugyanis, hogy ab ovo kezdené a felkelés történiáját, megfújja a tárogatót, hogy ébredjen fel a nemzet régi álmából, mert itt az idő és alkalom, tehát »fogjon kiki azért fegyvert!«

Ezután egyszerre Munkácsra vezet bennünket s eléggé nem dicsérhető tapintattal a kuruczkor kezdetének legfőbb eseményeit röviden, de jellemzően beszéli el.

De ez a szabatos előadás csak a 17-ik vers-szakig tart; ott mind az időrend, mind a logikai kapocs megbomlik s ettől kezdve csak pillanatokra tér vissza. Pedig mily gyönyörűen indult, mily szépen veti meg az alapot Bercsényi, Károlyi és Forgách átpártolásának leírásával.

A helyett azonban, hogy ez alapra építve, a logikai és poetikai szabályoknak megfelelően e főemberek tetteit énekelné meg, egy nagy ugrással elszakítja a fonalat, Szentbenedeknél terem, felveseti Bethlen Sámuel, érinti a bonczhidai ütközetet, s a következő versszakkal ismét átugorva egypár esztendő, Kassa, Munkács, Esztergom, Érsekujvár feladását beszéli el.

Ezentúl azután »ugrál mint Noé részeg csapja« és ugrásaiban igen nagy hibákat követ el.

Csak a legjellemzőbbet említem meg.

Chronologiai sorrend nála nem található, a mit még súlyosabb hibává tesz a logikai kapocs hiánya. Így pl. Debreczen meg Kálló megadása egyike a felkelés legelső sikereinek, s ezt a 30-ik versszakban említi, holott évekkel később történt eseményekről ír a 13, 15, 16, 19. és 20. stb. versszakokban.

Másik példa, hogy Forgáchnak Erdélybe meneteléről a 37-ik versszak szól, holott már a 26-ikban írja le Szamosujvár, a 27-ikben Déva, a 28-ikban Medgyes elfoglalását, a melyet épen Forgách vett be.¹⁾

Hogy szerezzen így az olvasó tiszta képet az események fejlődéséről?

De ezeknél még nagyobb hibát is követ el. Gyakori sóhajtozás után, sok chronologiai ugrással eljut a zsigó és trencsényi szerencsétlen harcokhoz²⁾ s ezzel be is fejezi a

¹⁾ *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család, III. köt. 384. l.

²⁾ *Krónikája*, 39. v. sz.

kuruczkort, mert a szatmári békéről nem ír ugyan, de azt megmondja, hogy:

A magyar harcz után okas,
Addig olyan, mint az kokas.

Természetes, hogy e harcz utáni okosság alatt csak a szatmári békét érthetjük, melyről a második részben bőven ír. Azonban Rákóczinak csak ezután jön fel szerencséje csillaga, csak ezután lobban fel a harcz tüze, mert folytatólag írja:

Azért mégis harapózik
Ezen tűz csak gyuladozik:
Mert nagy emberek holdalnak,
Rákóczi mellé állonak . . .
Kik magyarok, már nem svábok!

Ezzel újra kezdődik a kuruczkor. »Mindenfelé« a kuruczok »jó lovak hátán száguldnak mezőkön és az erdőkön.« Maga Teleki Mihály is »fegyvert fog hamarjában«, sőt »fegyvert köt az két ország«, feltámad halottaiból Esze Tamás, a kinek maradékaival fenyegetőzik a »Rákóczi kesergője«, és vele feltámadnak más csendessé lett daliák is. Így azután nem csoda, ha Montecuccoli újra agyarkodik (Rákóczi ellen 1703-ban Munkácsnál), Likisperg Szatmárt védi, Diószeg fellázad Groczferd (Gronsfeld) ellen. Egyszóval mind Magyarországon, mind Erdélyben újra lángra gyúl a kurucz háború, melynek eseményeit most már jobb időrendben Rabutinnek Kassára való indulásáig vezet. Itt egy nagyot ugrik ugyan, de ismét kerékvágásba talál, úgy hogy igen szépen — és ezt dicséretére mondom — addig folytatja, míg bele nem fárad.

Ily eljárás mellett nem lehet csodálkozni rajta, ha ugyanazt a dolgot kétszer, sőt háromszor is elmondja, viszont sok fontos eseményről megfélekedzik.

Jóllehet, bevezetése szerint a fősúlyt a történelmi hűségre fekteti, mégis mint költővel is foglalkoznunk kell Dálnokival, mert a »pojeta non fit, sed nascitur« közmondásra való hivatkozása azt mutatja, hogy született költőnek tartotta magát.

Erre nézve röviden azt mondhatjuk, hogy hacsak az események oktalán összezavarását nem tekintjük költészetnek: Dálnoki Gerzson nem volt költő.

Tagadhatatlan, hogy vannak jól sikerült, szépen megírt versei, de ha már a történelmi hűséget sikertelenül kereste, legalább a toll könnyed forgatásával és krónikája szerkezetével kellett volna megmutatnia, hogy van benne valamelyes költői tehetség.

De neki még az írás is nehezeére esik. Az első rész 64 vers-szaktól áll, és ezalatt háromszor akad meg úgy,¹⁾ hogy csak épen azért nem hívja az Isteneket segítségül, mert jámborságával nem fér össze. Azt azonban készséggel megvallja, hogy tárgya még Homerosnak is »adna gondot és dolgot.«

Tulajdonképen ez a nehézség és fáradottsága vet véget énekének is. Egyszer eszébe jut, hogy elég is már a fáradságból, s a mondatot be sem fejezve, írja: »Ezeknek már legyen vége.« De még ki tudott izzadni egy versszakot, a mit különben önálló versnek is vehetünk, mivel a legcsekélyebb összefüggésben sincs a többivel.

A mily zagyva a krónika chronológiája és szerkezete, ép oly tarka nyelvezete és verselése is. Jól átgondolt, szépen megírt versszakokat sokszor homályos, sőt nem ritkán értelmetlen sorok követnek.

A külső alak a lehető legszabálytalanabb. Annyiban pontos, hogy az első részt ötsoros versszakokra osztja és az *a a, b b, x* képletű rímeken nem igen változtat; de a sorokon belül még a szótagok számára sem fordít figyelmet, annál kevésbbé az ütemek szabályszerű ismétlődésére és a numerusra.

Azonban ha e gyakori apró hibáktól eltekintünk is, van még nagyobb hibája, az t. i. hogy minden ok nélkül változtatja versmértékét. Ismeretes az a verstani szabály, hogy a külső alak a tartalomnak, a hangulatnak megfelelően átalakulhat még kisebb versekben is, de ez az átalakulás megbontja a vers *külső egységét*, ha ok nélkül való. Már pedig Dálnoki ok nélkül változtatja versei külső alakját. A szóban forgó első részben kétféle versszakot különböztethetünk meg: Az egyik — és ez a hibátlanabb — öt, nyolcz-szótagú, két ütemű sorból áll, *a a, b b, x* rímképlettel. Ilyenek a 14. 16—48. és 56—70. versszakok. Az ettől eltérő alakú versszakok is öt sorból állanak és ugyanaz a rímképletük; de már a sorok annyira eltérők, hogy sem a szótagszám, sem az ütem nem állapítható meg. Némi következetesség csak abban nyilvánul, hogy a két első sor kilencz, az ötödik pedig hat szótagból áll, de már a 3. és 4. sorok annyira eltérnek, hogy még általánosságban sem lehet szótagszámukat megállapítani.

Ha most visszatekintünk a fentebb előadott rövid ismeretetésre és mérlegeljük az első és második rész között mutatkozó ellentéteket, melyek magában az első részben is nyilvánulnak a belső és külső alakban, a hangban, a szenvedélyig emelkedő érzelemben és a tárgyilagosságban, a könnyedségben és az író

¹⁾ 31. 42. 48. v. sz.

fárasztó kínlódásában: önkénytelenül arra a gondolatra jutunk, hogy a különösen terhelt első rész nem lehet egy ember munkája. Ez az egyetlen lehetséges feltevés békítheti ki az első részt a másodikkal és — önmagával.

Sok terhelő körülmény ad jogot e feltevésre és az eset nem is példátlan a magyar irodalomban.

A szerencsés véletlen kezembe juttatott egy olyan kurucz éneket, a melynek több versszaka egyezik Dálnoki krónikájával. Az a feladat vár tehát reám, hogy kimutassam, melyik a régiebb keletű és melyik vett át a másiktól?

Ha csak a terhelőbb adatokat sorolom is fel, — mert az apróbbakat a szöveget kísérő jegyzetekben találja meg az olvasó — az igazság igen világosan kiderül.

A codexemben levő ének címe¹⁾ nem árulja el, hogy micsoda éneket tartalmaz, de ha a legcsekélyebb történelmi ismeretek segítségével olvassuk is, rögtön rájövünk, hogy a munka az 1703—1705 évek eseményeinek *egykorú* versbe foglalása.

Igy mindjárt a bevezető vers-szakok, melyeket ferdítve Dálnokinál is megtalálunk, a kuruczkor elejéhez illő felrázó, bátorító buzdításukkal és frisségükkel 1703-ra mutatnak és a kuruczok ügyének népszerűsítésére írt ének jellegével bírnak, mintha az lett volna czéljuk, hogy a tömegre hassanak, melynek szívéhez Rákóczinak csak a műveltebbek előtt érthető felhívásai nem találtak utat.

E feltevésemet megerősíti az a körülmény, hogy e költemény énekelhető is »ad notam: *Az nyúl az vetemények között.*«

Még figyelemre méltóbb erősítő ok az, hogy — mindvégig kimutathatólag — az egész költemény nem egyszerre készült, hanem az eseményekkel egyidejűleg, azoknak hatása alatt jött létre.

Igy pl. a 6-ik versszak szerint — mely részben még a bevezetéshez tartozik, a mennyiben bátorító jellege van — Bercsényi Lengyelországból »hoz *mindjárt* sok huszárt«, azért »magyar kapjad az üdőt, mert mutatott Isten *immár* főt.« Esze Tamás pedig, a felkelés első vezére és megindítója, a 8-ik versszak szerint »fegyvert vont s *majd vért ont.*«

Mindhogy azonban egyes szavak alapján, melyeket talán csak az előadás élénkítésére használt a szerző, ily kérdés el nem dönthető, jellemzőbb példák szükségesek és határozott történelmi eseményekből kell megállapítani a költemény keletkezésének idejét.

¹⁾ Allegorica simul et sarchastica expressio rerum Hungaricarum contra Germanos, annis . . . praestitarum.

A sok lehetséges bizonyíték közül itt csak hármat akarok felemlíteni, egyet-egyét azon évekből, a melyeknek eseményeit az ének felöleli.

A 26-ik versszakban ezt olvassuk :

Most téged Gejentis nem bántnak,
De Kolozsvárról majd kirántnak.

E versszak 1703-ban kelt, mert *Gejentis* csak 1703 nov. 14-ig volt Kolozsvár parancsnoka. Ugyanis a bonczhidai vere-ség miatt Rabutin visszahívta és helyette *Chaltenplatt* lett a commendans.¹⁾

Az ének szerint Szatmár még nem adta meg magát. A költő meg is fenyegeti a parancsnokot, Glöckelsperget, hogy viselje bátorságát tanácsban, mert elfeledi Erdélyből való kijöttét.

Szatmár 1704 decz. 25-én kapitulált; ²⁾ tehát az illető versszak mindenestre 1704 decz. 25-ike előtt keletkezett.

Medgyesről kétszer van szó.³⁾ Forgách Simon ostromolja és Rabutin esküdözik, hogy megmenti; hanem azért négy versszakkal alább »Medgyes is megadta az adót.« Történt pedig ez a dolog 1705 jun. 16-án; tehát a 33-ik versszak, a mely szerint Medgyes még ostrom alatt van, 1705 jun. 16-ika előtt kelt, a 38-ik pedig nem sokkal azután. Ez egyszersmind a legvégső határidő, a mit a tartalomból meg lehet határozni.

És ha még egyszer végig tekintünk e példákon és különösebb tekintetre méltatjuk a chronológiát, nemcsak az a meggyőződésünk erősödik, hogy az egyes versszakok az eseményekkel egyidejűleg keletkeztek, hanem arra is rájövünk, hogy az éneket nem is dolgozták át később, mert különben Szatmárról, Kolozsvárról, Medgyesről stb. úgy lenne benne szó, mint elfoglalt városokról.

Ez a kétségtelen egyidejűség kölcsönöz az egésznek élénkséget, ez óvja meg az akkori epikus költemények szintelen-ségétől, teszi kétségtelenül *hiteles történeti kútforrást*, míg eredeti céljából származó dallamossága megajándékozza a külső alak szabályosságával, sőt majdnem kifogástalanságával.

Históriai szempontból csak egy hibája van, a mi közös jellemvonása még a legtárgyilagosabb és legpontosabb naplók-nak is, hogy t. i. chronológiája nem épen megbízható, mert nem a történeti sorrendben, hanem a szerző értesülései időrendjében adja elő az eseményeket.

¹⁾ Czegei Vass György naplója. Monumenta Hung. Hist. SS. XXXV. 370—371. II.

²⁾ *Thaly*: A székesi gróf Bercsényi család, III. köt. 314. l.

³⁾ *Olv.* a 33. és 38. v. sz.

Bármily szabatos ezen ének és bármennyire bizonyos, hogy az eseményekkel egyidejűleg keletkezett, azért még mindig írhatta Dálnoki. Hiszen bevezetése szerint krónikáját »egyszer is, másszor is, a mint az üdő és alkalmatosság és az matériák magokkal hozták«, írta s 1722-ben csak »rendbe« szedte. Feltehető lenne tehát, hogy a codexemben levő ének egy első fogalmazatú töredék. E feltevés ellen azonban a következő okok szólnak:

1. Dálnoki — tudtunkkal — 1704-ben csatlakozott a kuruczokhoz, s így nem valószínű, hogy ügyöket szép ének-szóval már 1703-ban előmozdította volna.

2. Az éneket oly ember írhatta — akár magyarországi, akár erdélyi¹⁾ — a ki már 1703-ban Magyarországon, még pedig a felvidéken volt. Dálnoki saját krónikája szerint 1708 előtt nem járt Magyarországon.

3. Az író ha nem is valami előkelő ember, de határozott tehetség és jó verselő. Dálnokira egyiket sem lehet ráfogni.

4. Dálnoki szerzősége ellen bizonyít az is, hogy ha ő írta volna, bár magát nem említené is, de Teleki Mihály 1704-ben történt csatlakozásáról²⁾ bizonyára nem feledkezik vala meg, a kit a neve alatt fenmaradt krónikában jobban dicsér mint bárki mászt, a következő sorokban:

Teleki is nem ül Kővárban,
De fegyvert fog hamarjában,
Nem leszen ebben utolsó,
Serényen forgolódik, mert jó
Kegyelmes urához, országhoz.³⁾

5. De mindennél nyomósabb bizonyíték ellene az a mód, a hogy a szép éneket krónikája számára kiaknázza s egyszersmind eltorzítja. Erre nézve érdekes adatokat lehet felmutatni.

Mint hasonló esetben mindenki, ő is arra törekszik, hogy a plagiumot takargassa; de nem elég ügyes hozzá.

Igy mindjárt csekély rontással átveszi az első versszakokat és 1722-ben (!) énekei: »Magyarország, Erdély hallj új hírt«, itt az alkalom, fogj fegyvert stb.

Ahoz sincs elég tapintata, hogy necsak egy-két soron változtasson; az meg épen nem jut eszébe, hogy olyan vers-

¹⁾ Abból gyanítom, hogy erdélyi ember írhatta, mert az erdélyi viszonyokat alaposan ismeri, s a mint Erdélyben elterjedt és meggyökerezett a mozgalom, az annyira leköti, hogy a magyarországi dicsőbb eseményeket, győzelmeket meg sem említi.

²⁾ 1704. jan. 17. *Thaly*: A Bercsényi cs. III. 124. l.

³⁾ Első rész, 45. v. sz.

mértékben írjon, mint a milyen a kiállózott vers, úgy hogy csupán a külső alakot nézve is, külön választhatjuk a lopott részeket. Mindazon vers-szakok ugyanis, a melyeket a második csoportba osztottam és romlottságuk miatt pontosan meg nem határozhattam, plagiumok. Ilyenek a 7—13, 15. és 49—55. versszakok.

Legnagyobb e vigyázatlansága mindjárt az elején, a hol a maga szárnyára kel.

Két versszak van egymás mellett, a mely tartalmilag és a szerkezetnél fogva logikailag is szorosan egymáshoz tartozik. Az egyikben elmondja, hogy Károlyi is a kuruczokhoz csatlakozik és Ausztriát égeti, a másikban elmondja csatlakozásának okát.

Az igazi költővel vele született tapintat és a verstan szerint a szoros kapcsolatnál fogva nincs semmi ok arra, hogy a versmértéken változtasson. Dálnoki mégis változtat rajta, azon egyszerű okból, mert az első versszakot lopja, a másodikat maga írja; s nincs annyi tapintata, hogy legalább külsőleg egyöntetűvé tegye a kettőt. Ellenben arra nagyobb gondot fordít, hogy az átvett verseket elferdítse, értelmileg megrontsa s így tartalmilag saját elmetermékei alacsonyabb színvonalára rántsa le.

Mutatványúl párhuzamosan közlök egy pár példát, a mely élénk világot vet Dálnoki eljárására:

DÁLNOKI KRÓNIKÁJA :

11. Bercsényi is elhadta
 Ungvárt,
 Mert illy állapotot régen
 várt,
Gyűlt hozzá sok kurucz
 legény,
Az mindenik kényén serinyen,
 Mint farkas, avvagy sas.

AZ EREDETI ÉNEK :

12. Bercsényi is elhagyta
 Ungvárt,
 Mert ily állapotot rég hogy
 várt,
Gyűl hozzá sok kurucz
 legény,
Mindenik oly serény, kemény,
 Mint farkas, avagy sas.

Tulajdonképen csak egy sor különbség, és mégis mennyire tönkre teszi a hatást, mennyire elrontja az egész versszakot.

Megteszi azt is, hogy egyetlen verset kiszakít és beékeli a maga énekébe, de a nélkül, hogy értelmileg összekapcsolná az előző vagy következő vers-szakkal. Általában az értelemre kevés gondot fordít, sőt arra sem törekszik, hogy az eredetit megértse, úgy hogy ha az eredetiben valami homályosnak tűnt fel előtte, ő a saját ízlése és tudomása szerint alakítja át. Például:

DÁLNOKI KRÓNIKÁJA :

50. Likisperg Szakmárt magad
mit *vötted?*
Mert *mi jeled*, majd
elfelejtéd ;
Bóné mert sokszor késértett,
Az kapuig üzögötött,
Jobb holdalj, ne harczalj.

AZ EREDETI ÉNEK :

25. Liktisperg magad Szatmárt
mit *veted?*
Mert *kijöttöd* majd
elfelejtéd ;
Felperzselted már magadot,
De beléd más tűz akadott,
Mely téged megéget.

Ez a versszak az, a melyben a legnagyobb önállóságra ragadtatja magát. Az első sorban nem érti meg, hogy Glöckelsperg magát hányja-veti, azért megveteti vele Szatmárt. Az eredetinek 2-ik sora arra vonatkozik, hogy Erdélyből jött ki Szatmár védelmére; hogy Dálnoki a »kijöttöd« helyett miért írja ezt: »mi jeled«, azt véges emberi észszel nem lehet felfogni. A következő 3-ik sorban önálló, de önállósága a történelmi hűség rovására esik, a mennyiben nem Bóné, hanem Szócs Pál üzte Glöckelsperget Szatmár kapujáig.

Még jellemzőbb önállóságot mutat a diószegi zendülés leírásánál.

DÁLNOKI KRÓNIKÁJA :

52. Testin estek nagy mély
sebek,
Vérét nyalják vizslák s
ebek ;
Mit tégyen? . . . mert szégyen.

AZ EREDETI ÉNEK :

10. Testin estek nagy mély
sebek,
Vérit nyalják vizslák s
ebek ;
Mondja : Fort, hol Laport?

53. Német kijönni Váradról,
A despotás várassáról
Aradról ;
Mert szerencséje héjános,
Mert közel járt ott Szócs
János ;
Nem tud mit tenni, fél
kijönni.

11. *Nem akart* kijönni Váradról,
A deszpotot várná
Aradról ;
Reménsége de hélyános,
Mert közel jár ott Szócs
János ;
Megokrándt, hogy lest hánt.

Ez utóbbi rész a diószegi zendülés leírásából van kiszakítva. A két vers közötti nagy különbség oka az, hogy Dálnoki a *Laport* nevet nem értette meg, mert a históriát nem ismerte. Azért jónak látta az egész sort a codexem szerinti 14-ik versszak utolsó sorával kicserélni. Tagadhatatlan, hogy e sor megértéséhez nem kell magyarázat, de arra nem is gondolt a jámbor krónikás, hogy ezzel az értelmet és az

összefüggést megsemmisíti. Mert ki hiszi el, hogy Grons-feld diószegi provisorora — Dálnoki szerint maga Grons-feld — mikor mély sebeiből folyó vérét az ebek nyaldossák, azon gondolkozzék, hogy »mit tégyen? — *mert szégyen.*«

Tudatlansága még nagyobb galibába juttatja a következő versszakban. Az eredeti szövegben e versszak szoros összefüggésben van az előbbivel.

A provisor *La Porta* váradi parancsnoktól (?) ¹⁾ vár segítséget, de ez a kuruczok s rengeteg számú lengyel, svéd és török-tatár szövetségeseik erejéről az országban keringő hírek miatt »nem akart kijönni Váradról«, ha a rácz Tököli nem segíti Aradról.

Mihelyt Dálnoki az előtte ismeretlen *Laport* nevet idegen szónak tekintette, nem sok értelme volt az egész versszaknak. Tehát miért ne rontotta volna el még jobban, miért ne írhatta volna: »*német* kijönni Váradról«, kivált ha abban a kéziratban, a melyet használt, hibásan rossz írással talán »*nem mert*« állott.

Elhíhető-e, hogy ha valaki egy verset jól meg tud fogalmazni, a jó fogalmazatot így elrontsa épen akkor, a mikor ki akarja nyomtattatni?

Elhíhető-e, hogy egy költő a maga szépen sikerült versét úgy dolgozza át, hogy szétszedje minden értelmét, lábbal tiporja a logikát, és a vers egységét mind a belső, mind a külső alakban megbontsa?

Én azt hiszem, s a felhozott okoknál fogva és azon összehasonlítások meg észrevételek alapján, melyeket az olvasó az eredeti éneket kísérő jegyzetekben talál meg, ki merem mondani, hogy *az eredeti ének sze zője nem Dálnoki Veres Gerzson.*

Sajnos, hogy a gyönyörű kurucz énekek szerzői közül oly kevésnek ismerjük nevét; még sajnosabb, hogy e kevesek egyikéről is ily kemény igazságot kell írnuunk; de szolgáljanak mentségül a korviszonyok és Dálnoki egyénisége. Nem született ő nagyobbzsabású költőnek, csak »tréfás verscsináló« volt. Azonban magyarországi vándorlásait megírta, mert szokatlan dolgokat tapasztalt itt. Olvasták jó urai és biztatták, hogy írja meg az egész kuruczkor történetét, ő tehát összeszedegette kész versekből, mivelhogy maga nem volt epikus. Az igaz, hogy leplezgeti a plagiumot, de mégis elszólja magát, a mikor ezt írja:

Ezeknek már legyen vége,
Eddig vadnak *egybesze lve*;
Kövötköznök másak rendre.

¹⁾ *La Porta* szereplése igen homályos. Olv. erre nézve alább a verset kísérő jegyzetet.

Igy azután nem csoda, ha félt a kritikától. Ezért adja azt a tanácsot, hogy »ha ki nem szereti, írja mássát jobbnak« és ne kritizálja; ezért fenyegetőzik:

Hogy én is jámbornak mondjam az anyádat,
Vagy elől ne tépjem ki mind az hajadat!

E fenyegetőzés azonban nem mentheti fel sem az irodalomtörténetíró, sem a historikust, hogy krónikásunk érdemeit kellő mértékükre ne szállítsák alá.

Thaly Kálmán inkább históriai szempontból ítéli meg »a történelmi részletek gazdagsága tekintetében kiváló becsű, bár primitív felfogásánál és szűk látókörénél fogva kritikával használandó verses krónikáját.«¹⁾

Hogy a krónika két része között mind históriai, mind aesthetikai szempontból különbséget kell tenni, arra a nagyérdemű kiadó nem terjeszkedett ki. Az irodalomtörténészek, félreértvén Thalyt és Dálnokit, arra a kényelmes nézetre jutottak, hogy a krónika aesthetikai szempontból gyöngé mű, de megbecsülhetetlen históriai kútfő.

Röviden, de mélyreható, önálló felfogással ír róla Bodnár Zsigmond;²⁾ azonban a két rész közötti különbség neki sem tűnik fel.

Kétségtelen dolog, hogy az első rész nagyobb szerű, erőteljesebb és némely részeiben szebb, mint a második; ezért az aesthetikus annak adja az elsőséget; de históriai szempontból a szerző szűk látóköre mellett is a második részt illeti az elsőség, mert az első csak a legóvatosabb kritikával lehet használni.

Lássuk mármost az eredeti éneket egész terjedelmében:³⁾

ALLEGORICA SIMUL ET SARCHASTICA
EXPRESSIO RERUM HUNGARICARUM CONTRA GERMANOS,
ANNIS . . .⁴⁾ PRAESTITARUM.

Ad notam: Az nyúl az vetemények között.

1. Magyarország, Erdély hallj új hírt,
Melyet régen, hogy az tokos bírt,⁵⁾
Már ideje hogy felserkenj,⁶⁾
Puskát, kardot,⁷⁾ rozsdától fenj,
Dobszóra ülj lóra.

¹⁾ Id. m. II. köt. 371. l.

²⁾ A magyar irodalom története, II. köt. 377. l.

³⁾ *Várasfalvi Szolga Mihály*: Diarium, 33a—37b. ll.

⁴⁾ Az évek száma nincs kitéve.

⁵⁾ Dálnokinál: »Kit régtől fogván német bírt.«

⁶⁾ Dálnokinál rosszabb szórenddel: »Ideje, hogy már felserkenj.«

⁷⁾ U. o. kardot helyett *szablyát*.

2. Bizony régen, hogy már aluszol,
 Hideglelés nélkül ¹⁾ vajuszol,
 Megemésztett a porcióz,²⁾
 Nincsen benned már semmi jó.
 Hol híred s fegyvered ³⁾?)
3. Ne hagyj magad, kérlek, ily lágyon ;
 Mit heversz honnyodban csak ágyon ?
 Kapádból is csinálj fegyvert, —
 Lám országod termett embert,
 Ébredjél s ne késsél.⁴⁾
4. Rákóczi érkezett Munkácsra,
 Híre ment már ennek Szathmárra ;⁵⁾
 Az kapukra fut az német,
 Tartja szorossan az gyémet,
 Mond verdót — ály Hergot.⁶⁾

¹⁾ Dálnoki a sort az *ágyadban* szóval bővíti és így elrontja.

²⁾ A kurucz felkelés kitörésének legfőbb oka a *porcióz* volt. Elismeri ezt a labancz Cserei is. Szerinte a mozgalom azért terjedt, mert »az magyarok a rettenetes kemény porciózást s azért szüntelen rajtok forgó executiót már elunták vala.« Később meg: »A magyarországi rebellió is azért támada, mert a császár híre nélkül a ministerek porcióztatták, nyomorgatták, kinozták a magyarokat.«

³⁾ Dálnokinál a három utolsó sor helyett :

»Ne heverj *kunyódban* csak ágyan,
 Ne hagyj magad ilyen lágyan,
 Ne sarkalj, de harczalj!«

V. ö. az első sort a következő versszak 2-ik, és a másodikat az 1-ső sorával. E változtatás nem mondható valami szellemesnek, mert az eredetiben a »megemésztett a porcióz« kifejezés igen jól kiszámított hatású vala. Az sem érdektelen változtatás, hogy *honyodban* helyett ezt olvassa: *kunyódban* (kunyódban).

⁴⁾ U. o. hiányzik a három utolsó sor, pedig a bevezető részben ezek a leghatásosabbak. Dálnokinál a 9-ik versszak következő sorai mutatnak rokonságra :

»Ez két ország nevelt embert,
 Fogjon kiki azért fegyvert.«

⁵⁾ U. o. »Híre ment annak Szakmárra.« A *már* szó közel egykorúságra mutat. E sor jól értesültségről tesz bizonyosságot, mert Löwenburg Frigyes szatmári parancsnok a felkelők minden mozdulatáról előre értesült, a mint gróf Csáky Istvánhoz intézett levelei mutatják. *Olv. Századok*, 1873. 16—17. ll.

⁶⁾ A három utolsó sorban v. ö. Dálnoki szórendi változtatásait, melyek által az elsőben hiatust csinál.

5. Bercsényi is elhagyta Ungvárt,¹⁾
 Mert ily állapotot rég ²⁾ hogy várt,
 Gyül ³⁾ hozzá sok kurucz legény,
 Mindenik oly serény, kemény,⁴⁾
 Mint farkas, avagy sas.
6. Nem keres ő suhult is duskát,
 Az helljén készített sok puskát;⁵⁾
 Jött urához olyan véggel,
 Hogy lehessen segítséggel, —
 Hoz mindjárt sok huszárt.⁶⁾
7. Nohát magyar kapjad az üdőt,
 Mert mutatott Isten immár főt;⁷⁾

¹⁾ E versszakokkal az énekszerző a Rákóczi Munkácsra érkezése után történt dolgokat megszakítja, hogy az ezzel egy időben történt eseményekről is megemlékezzék, a mi szintén a mellett szólna, hogy az ének teljesen egykorú az eseményekkel; de a Bercsényire vonatkozó két versszaknak keletkezési ideje a szövegből nem határozható meg pontosan. Vannak olyan kifejezések, a melyek egykorúságra mutatnak; de az a kifejezés, hogy »jött urához olyan véggel«, — már valamivel későbbi időre utal. E chronologiai hibák onnan származnak, hogy a szerző rang szerint emlékezik meg a felkelés megindítóinak legelső tetteiről. Így Rákóczi Munkácsra érkezik, Bercsényi hadat gyűjt, fegyverekről gondoskodik és Rákóczihoz csatlakozik, a mit csak a 16-ik versszak után kellett volna említenie, ha szoros chronologiai sorrendet tart. Esze Tamás is fegyvert von, a mi a forradalom első ténye; Bóné meg Diószeget veszi meg, a mi ismét egy hónappal későbbi esemény, mint Rákóczinak Munkácsról való kiszoríttatása, a miről a 15. és 16. versszak emlékezik meg.

²⁾ Dálnokinál: *régen*.

³⁾ U. o. *gyült*.

⁴⁾ U. o. »Az mindenik kényén serinyen« — értelmetlen és alakilag is hibás sor.

⁵⁾ U. o. »Nem keres ő sohult is puskát.

Az helyett készített sok lánzsát.«

Dálnoki változtatásának az az oka, hogy a *duska* szót nem értette, mert itt átvitt értelemben *zsákmány* jelentéssel használtatik. A puskakészíttetés arra vonatkozhatik, hogy Bercsényi Bonnac franciaia követ anyagi támogatása mellett fegyvereket szerzett be, és lovas meg gyalog sereget fogadott. Később Debreczenből is szerzett 1000 puskát. *Olv. Thaly*: A székesi gróf Bercsényi család, II. köt. 508. l., III. köt. 25—26. ll.

⁶⁾ U. o. »Hoz magával sok huszárt.« A *mindjárt* szó 1703 júniusára utal, az egész sor pedig a Bercsényi által fogadott lengyel és török-tátár lovasokra vonatkozik. *Olv. Thaly* id. m. II. 520. l.

⁷⁾ A *fő* alatt Rákóczit és Bercsényit érti. Az *immár* szó egyidőre mutat és jól kifejezi azt az epedő vágyat, a melylyel az elégedetlenek jó nevű vezérre vártak.

Szép hazáért, kedvesidért,
De mért szánnál ontani vért? —
Ne sarczolj, csak harczolj.¹⁾

8. Esze Tamás sem ül csak Tarpán,²⁾
Ember — higgyed — ő is a talpán,
Azt mondja, hogy egyéb bérrel
Nem taxál, csak német vérrrel, —
Fegyvert vont s majd vért ont.

9. Diószeg is kérdi az urát:³⁾
Hol vett ennyi számú polturát?
A quantumról adjon számot,
Mert nem hagynak többé vámot
Vennie s ennie.⁴⁾

¹⁾ Dálnokinál e versszak hiányzik, mely szintén bizonyíték arra, hogy ez ének *buzdító* dalnak indult és e czélzata csak ezzel a versszakkal végződhetett, mert így is tökéletes, befejezett, kerekded. Az első versszakokban csatlakozásra, fegyverre szólítja a »porció« által émsztett nemzetet, és hogy a felkelést ne tartsák *pórmozgalomnak*, bemutatja annak fejeit, a kiket Isten mutatott a nemzetnek; azért újra buzdít, hogy a szép hazáért s kedvesiért fogjon minden magyar fegyvert. Csak ezután válik a vers elbeszélővé, úgy hogy a mi csekély szerkezeti és chronologiai hiba a következő versszakokban található, az mind az *átmenetnek* következménye. — Az utolsó sor visszavág a 6-ik versszak első sorára. Bercsényi nem keres *duskát*, — te se zsákmányért, hanem hazáért fogj fegyvert. Csodálatos, hogy Dálnoki e logikailag többszörösen kapcsolt szép versszakot mellőzte.

²⁾ Esze Tamás a mozgalom megindítója. Eredetileg nemes, de jobbágygyá lett család sarja. A Rákóczi család birtokán Tarpán lakott és sókereskedő volt. Vitézsége és odaadó hűsége miatt Rákóczi kedves embere, a kit dandár-tábornokságig emelt. Meghalt 1708-ban. Arczképét és rövid életrajzát közölte Thaly Kálmán: *Vasárnapi Ujság*, 1868. 27. sz. A kurucz énekek sűrűn enlegetik, említi Dálnoki is a 47-ik versszakban.

³⁾ Ér-Diószeg Lipót törvénytelenül gróf Gronsfeld tábornoknak adományozta. Ugy látszik, hogy a jobbágyi tartozások és vámok szigorú behajtásából sok polturát gyűjtött, de a bosszuló sors utólrta, mert 1703 jul. 19-én Bóné András vezetése alatt megtámadták és bevették várkastélyát, javait feldúlták, s tisztartóját Nordermann Sebestyént több némettel együtt levágták. *Thaly* id. m. III. köt. 10. és 13. ll.

⁴⁾ Dálnokinál 51. v. sz.

»Groczförd uram mert több vámat
Nem veszen Diószegen!«

A következő versszakban Dálnoki Gronsfeldet öleti meg. E tévedés bemutatja Dálnokit, a lelkiismeretes kutatót. Az előtte levő versben Diószeg ura szerepelvén, ő illőnek tartotta megtudni és bevenni nevét, a mi által nagy históriai tévedést követ el, csak azért, mert a következő versszak tartalmát nem vette figyelembe.

10. A láda kolcsát elvesztette,
Mert Bóné ¹⁾ már megijesztette;
Testin estek nagy mély sebek,
Vérit nyalják vizslák s ebek;
Mondja: Fort, hol Laport? ²⁾
11. Nem akart kijöni Váradról,
A deszpotot várná Aradról; ³⁾
Reménsége de helyános,
Mert közel jár ott Szöcs János; ⁴⁾
Megokrándt, ⁵⁾ hogy lest hánt.
12. Vigyázz Apolloni Munkácsban, ⁶⁾
Viseld bátorságod tanácsban, ⁷⁾
Ily fogságra, kérlek, ne juss,
Mert majd ott lesz Menelaus
Búvában — Trójában.
13. Agyarkodik Montikukuli, ⁸⁾
Mája vagyon méreggel teli,

¹⁾ Bóné András régen végbeli vitéz hadnagy. A mozgalom elején Szöcs Jánossal együtt a bihari nemesség szervezője.

²⁾ Dálnokinál: »Mit tégyen? mert szégyen.« Ez időben Várad parancsnoka Beckers. Nem tudom megfejtetni, miért szerepelteti ez ének következetesen (l. a 23. v. sz.) Laportot, a ki különben valószínűleg egy személy azzal az ezredessel, a ki 1692-ben részt vett Várad ostromában és bevételének híret hivatalosan megvitte Lipótnak. Olv. *Bunyitay Vincze*: Nagyvárad a török foglalás korában. Budapest, 1892. 90. l.

³⁾ Dálnokinál:

»Német kijönni Váradról,
A deszpotás városáról Aradról.«

A despota alatt csak Tököli János aradi *rác*z ezredes érthető.

⁴⁾ Szöcs János (Ujvárosi) »rég, vén, igen híres ezredes«, a ki már Thököly alatt sok babért aratott és most a bihari nemességet Bóné Andrással együtt szervezi. Különben az egész versszak egy történelmünkben még nem eléggé tisztázott eseményre vonatkozik. Annyi bizonyos, hogy Ér-Diószegért bosszút állt jul. 26—28-ika között Beckers és Tököli, de e versszak még ez idő előtt kelt.

⁵⁾ Ismeretlen szó. Dálnoki sem értette, mert az egész sort átalakította: »Nem tud mit tenni, fél kijönni.«

⁶⁾ Dálnoki e versszakot mellőzte. Az *Apolloni* név nem fordul elő az Archivum Rakócziánumban. A gróf Csáky levéltárból tudjuk, hogy Munkács parancsnoka 1703-ban Wolfgangus Georgius comes ab Auersperg volt. (*Századok*, 1873. 16—17. ll.) Ugyan ő adta fel Munkács várát 1704. febr. 16-án.

⁷⁾ E sor értelme: Ne légy vakmerő.

⁸⁾ V. ö. Dálnokinál a 49-ik versszakkal. Dálnoki ezt az egy versszakot veszi át és oly szerencsétlenül ékeli be énekébe, hogy nem kap-

Mondja szörnyen: tauzin hunder,
Ördöggel bír az az ember, —
Mely merész, majd elvész.

14. Hányja kelepcczéjét, vet sok lest,
Bízik, hogy abban hull magyar test,
De alatta az fát vágja,
Kiért nyelvét ugyan rágja:
Mit tégyen? mert szégyen.
15. Lájtmannja ¹⁾ köszönti Rákóczit,
Ablakra hág, puskát rákészt,
De Rákóczi flintáját kapja,
Az magvával úgy megcsapja,
Hogy megholt s Grit (?) sem szólt.
16. Megyen már mint búszult oroszlánny,
Kompániák lesik az utcán;
De volt még ott oly ál ajtó,
Hogy már ismét sereghajtó
Ott benn nincs, elment princz.²⁾

csolja semmivel és így érthetlenné teszi. Pedig itt egy kis históriai tudás kiegészíti a hézagokat. A 12-ik versszak egyenes folytatása a 4-iknek. Említettem a félbeszakítás okát. A versíró felvévén a fonalat, megfenyegeti a munkácsi commendanst (?) és azután elmondja azt, a miért fenyegetése nem teljesülhetett. Montecuccoli Hercules ezredével visszatért Nigrelli parancsára Olaszország felé megkezdett útjából és »agyarkodik« a merész Rákóczi ellen.

¹⁾ Nem érthet mást, mint gróf Quirini kapitányt. Elő is fordul Orosz György beregi alispán levelében, hogy Quirint Rákóczi lelőtte »szutbúl, az ablakról«; de Rákóczi azt írja, hogy Major János lőtte le. Olv. Szalay László: Magyarország története, VI. 88. l. — Még egy merénylet történt Rákóczi ellen Szatmár ostroma alatt, a mikor a vadászatban szórakozást kereső Rákóczit egy majorházban akarta elfogni egy német tiszt, de Rákóczi lelőtte *az ablakon át*. (Thaly: A székesi gróf Bercesényi család, III. 47—48. ll.) Rákóczi előadásának feltétlen hitelt adhatunk, de hogy e vers Quirini halálára vonatkozik, az összefüggésből tűnik ki. Quirini ugyanis a Montecuccoli *lajtmanja* volt, az esemény Munkácson történt, a honnan Rákóczi az első támadáskor kénytelen volt menekülni »mint búszult oroszlánny.« Bizonyos, hogy a verset nem írhatta olyan ember, a ki Rákóczi mellett volt Munkácson, mert akkor nem követné el azt az egy hónapot kitevő chronologiai botlást, hogy a diószegi vár bevételét előbb mondja el, és azt sem állítaná, hogy Quirint Rákóczi lőtte le, mert az a tény nem sokat változtat a dolgon, hogy Orosz Györgygel ellentétben úgy tünteti fel a dolgot, hogy Quirini akarta »szutbúl« lelőni Rákóczit.

²⁾ Rákóczi Munkácsról való csodálatos szerencsés megmenekülésének találó leírása. Dálnokinál hiányzik.

17. Örülj Tokaly (*így*), Kálló, Kisvárdá,
Tudom, mindenitek ezt várta,
Zsoldosítok sem gondolták,
Hogy Kukulit megpaskolták,
Búban nyeg, hódolj meg.¹⁾
18. A többi is követ tégedet,
Uj uradhoz tartsd hűségedet.
Tisza, Duna alig várja,²⁾ —
Hűségednek leszen párja:
Mind Kunság, mind Jászság.³⁾
19. Hallod-e, Bercsényi mit csinál? —
Ocskay, Szócs János, Orosz Pál⁴⁾
A porciót karddal rójják,
Magazinum búzát szórják
Buskákka, szablyákka.
20. Pekri sem fázik meg Murvában,
Mert sok tüzet rakott sorjában,
De lakosi nem fütöznek,
Hanem futnak és költöznek,
Rejtekekben, féltekben.⁵⁾

¹⁾ Dálnoki ezt a versszakot sem vette föl. Tokaj ostroma 1704 jan. 29-ig tartott, Kálló 1703 jul. 29-én adta meg magát, Kisvárdá pedig ígérete szerint mindjárt Kálló capitulatiója után Rákóczihoz csatlakozott. A mikor e versszak keletkezett, még egyik vár sem volt a Rákóczi hatalmában, innen a versnek bizonyos *várfelkérő* jellege. Gondolatmenete ez: Rákóczi a magyarságért fogott fegyvert, a melynek üdvét a várba szorult nemesség is óhajtja (v. ö. a kisvárdai nemesség feleletével); a zsoldosokat meg lehet azzal rémíteni, hogy a kurucok győzedelmeskednek és az egész környék előbb-utóbb hozzájuk csatlakozik. E jelleg megmarad a 19-ik versszakig. Csodálatos közvetlen és korhű az egész. — Montecuccoli megpaskolása alatt aligha mást ért, mint Orosz Pál dandára elől Tokajtól Kassáig való futását. (1703. szept.)

²⁾ Tényleg úgy is volt. 1703-ban »a Dunán túl már készen volt minden a lelkes magyar lakosság *alig várta* már, hogy az elnyomott haza szabadsága mellett ő is fegyvert emelhessen.«

³⁾ Az első kunsági sereg Mónay Pál vezetése alatt már 1703 júliusában alakult. A versszak jóslata csakhamar teljesült is.

⁴⁾ Volt királyi ezredes, Rákóczihoz 1703 jul. 26-ika táján csatlakozott a sámsóni táborban. Ezredesi, később tábornoki rangot nyert; különösen Erdély meghódításában vannak érdemei. *Thaly*: A székesi gróf Bercsényi család, III. 20. l.

⁵⁾ Gróf Pekri Lőrincz főispánt 1703 október havában Balázsfalván elfogták a kurucok. Ezután Rákóczi hűségére esküdött. Rákóczi, mint tábornokot a Vág mellé Bercsényi táborába küldötte; morvai expedíciója 1704 márcz. 24-én vette kezdetét. (*Történelmi Tár*, 1896. 6. l.)

21. Károlyi is megunta Bécsset,¹⁾
 Ausztriában gyujtott sok mécsset
 Tűzzel próbálja ezüstít,
 Alig állja Bécs is füstít,
 Mert sűrű s keserű.²⁾
22. Vigasztald Orphee Trárcziát,³⁾
 Noha lantodnak ládd sok héját,
 Mert azt nemcsak egér rágja,
 Söt Andrási⁴⁾ majd elvágja
 Bassussát s altussát.
23. Hallgatja ezt Laport Váradon,
 Hihető, hogy búsul károdon,
 Jenő, Gyula, Arad, Szeged,
 Meddig futhat vitézséged,
 Jól értjük, most kérjük.⁵⁾
24. Fordulj Pozsony, Győr és Komárom,
 Ha nehéz az német vas járom;
 Lám Kassánál szólni szebben,
 Nagyszombatnál sebesebben —
 Nem tudtok, sem futtok.⁶⁾
25. Liktisperg⁷⁾ magad Szatmárt mit veted?
 Mert kijöttöd majd elfelejtet;⁸⁾

¹⁾ Károlyi Sándor »megunván Bécsset«, 1703 okt. 9-én csatlakozott. (Olv. Önéletírását és naplójegyzeteit.)

²⁾ Mint dunántúli parancsnok többször beült Ausztriába. Először 1703 december-havában; 1704 elején pedig egész a bécsi külvárosokig portáztat és égettet. V. ö. még *Thaly* id. m. 189. l. — Czegei Vass György naplója, 385. l.

³⁾ *Rasciát* azaz a ráczokat érti.

⁴⁾ Andrassy István 1704 májusi megbizására vonatkozik a ráczok ellen. Olv. *Márki Sándor*: Arad története, II. köt. 281. l.

⁵⁾ Hogy az előbbi versszak csakugyan a ráczokra vonatkozik, azt e versszakkal való összefüggése is mutatja; ugyanis e versszakban felsorolt várak környéke tömve volt ráczokkal. E versszak keletkezési ideje pontosan meg nem állapítható, mert a felsorolt helyeket a kuruczok igen hosszú ideig sikertelenül ostromolták.

⁶⁾ E versszak keletkezési idejét nem lehet pontosan meghatározni. Bizonyos, hogy Nagyszombat (1703. decz. 4.), illetőleg Kassa meghódolása (1704. okt. 31.) után kelt.

⁷⁾ Glöckelsperg cs. tábornok Rabutin parancsára jött ki Erdélyből. (*Thaly* id. m. 33—34. ll.) — *z*cs János Somlyótól Szatmárig úzi. Szatmárt 1704. decz. 25-ig védte, a mikor kapitulált. E versszak még a capitulatió előtt kelt. Cserei Glöckelsperget nagyra becsüli és a magyarok jóakarójának tartja. 1706 évben írja: »Meghala a jámbor, kegyes, nagy vitéz, tanult generál Klöckelsperg Kolozsváratt; ott is temették el, ki a magyarokat igen szerette.«

⁸⁾ T. i. Erdélyből való kijöttét.

Felperzselted már magadot,
De beléd más tűz akadott,
Mely téged megéget.¹⁾

26. Most tégedet Gejentis²⁾ nem bántnak,
De Kolozsvárból majd kirátnak;
Most veled nem bibelődnek,
Vármegyékkel tépelődnek,
Székelylyel s más helylyel.

27. Tudod-e, hogy rossz füre hágtál,
Mikor kurucz bőrre vágyódtál;
Lesz vásárod, hozz csak tokot,
Orosz Pálnak küldj kalapot,³⁾
Rábizzad, mert izzad.

28. Rabutin is hasát beszívta,
Noha magát eddig mind hívta;⁴⁾
Elkölt régi tehetsége,
Nincsen sohult reménysége —
Császárbán, sem várban.⁵⁾

1) Dálnokinál az 50. v. sz.

Líkisperg Szakmárt magad mit vötted?
Mert mi jeled, majd elfelejtetd;
Bóné mert sokszor késértett,
Az kapuig üzögötött,
Jobb holdalj, ne harczalj.

Dálnoki nemcsak a szöveget teszi értelmetlenné, hanem a chronologiai sorrendet is megbontja, a mennyiben rossz helyre ékeli be.

²⁾ Gejentis (Arnoldus de Jentis), Kolozsvár commendánsa. Mivel Orosz Pál bonczhidai győzelmét (1703. nov. 10.) nem tudta megakadályozni, Rabutin Szebenbe idézte 1703. nov. 14-én. Ő azonban kezdetben nem mert indulni, hanem a kolozsvári jezsuitáknál vonta meg magát; később mégis csak jobbnak tartotta engedelmeskedni s 1703. nov. 25-én megindult. Az új commendáns Chaltemplatt, még elindulása előtt Kolozsvárra érkezett, úgy hogy már nov. 15-én Czeguei Vass Györgynél ebédelt. Ebből úgy látszik, hogy Rabutin kihallgatás nélkül fosztotta meg állásától. (V. ö. Monumenta Hung. Hist. SS. XXXV. 370. l.) Tehát e versszak a Gejentis visszahívása hírének elterjedése előtt, de mindenesetre még 1703-ban kelt, a mikor még a székelyek nem lettek kuruczokká és így velük is kellett bibelődni. Gejentis neve előfordul Dálnokinál az 59 vers-szakban.

³⁾ Ez éles gúnynyal telt versszak, különösen Orosz Pál említése jogossá teszi azt a feltevést, hogy a bonczhidai győzelemre vonatkozik és nem sokkal az után keletkezett.

⁴⁾ Magát hívta = hivalkodott.

⁵⁾ Vonatkozik az 1704 év első felére, a mikor már ugyancsak összezsugorodott a Rabutin hatalma, úgy hogy attól lehetett tartani, hogy az egész Erdélyt elveszíti Lipót.

29. Főtt Enyed miattad hév üstben,
Mert házát vetéd mind füstben,¹⁾
Érzette volt azt Toroczkó,²⁾
Az hol készült sok szép vaskó;³⁾
Szentgyörgy sír, ez rossz hír.⁴⁾
30. Ám az agg eb rosszul járt,
Mert az míg elérte Fejérvárt,
Úzé tragédiás actor,
Mert volt ily hű calefactor,
Sok lancz test bokrot fest.⁵⁾
31. Tordára is küldél perzselni,
De megtudták Simont törzsölni,
Fejét nyakáról levágák,
Koponyáját ebek rágák,
Ez rácz eb, — nemcsak seb.
32. Vajha tudná Gyula kapitány,
Ki szánt Fejérvárnak most hátán,
Tudom, rajtad megtromfolná,
Hogy megfosztád, kipótlná
Sok kárát, szép várát.
33. Esküszöl, hogy Medgyest megmented,
De magad már nem is jelented;

¹⁾ Nagyenyed felperzselése 1704 márcz. 13-ika körül történt báró Tige által. Említi Cserei és Czegei Vass György naplója is. *Századok*, 1868. 185. l.

²⁾ Toroczkót a németek 1703 nov. 30-án gyújtották fel. (Vass György naplója, 371. l.)

³⁾ Toroczkónak régen volt már vasipara. *Vaskó* = kard. Forgách Simon puskacső-gyárat is állított fel ottan. V. ö. *Thaly*: A gróf Bercsényi család, III. köt. 384. l.

⁴⁾ Toroczkó-Szentgyörgy felégetése ugyanakkor történt.

⁵⁾ Dálnoki az összefüggés megbontásával s így értelmetlenül, e versszakot a diószegi események után teszi (54. v. sz.); de oly lényegesen megváltoztatja, hogy majdnem új versnek tekinthetjük. Változtatása annyiban szerencsés, hogy megvilágosítja e nem épen világos vonatkozású verset a következő módon:

Az agg eb szolgád is rútúl járt (t. i. Tige),
Mert még elérte Fejérvárt,
Mikor Enyedet perzselte,
Kaszás, Vaji utolérte,
Fizetett, sok veszett.

Bár hópénzben adj sok timont,
Nem üzöd el Forgács Simont;
Rád pergel s megnyergel.

34. A mely veres tehenet fejtél,
Havasalföldéből bejüttél,
Immár téged az elrugott,
Teje-vaja nélkült jutott;
Vagy meghalsz, vagy koplalsz.

35. Megemlegetheded a Sárkánt,¹⁾
Hol rád Komlói sok sárt hányt;
Ott elüté tőled az ág,²⁾
A mit adott volt Holdvilág;
Hát Grafen, mit jársz fenn?

36. Segesvár is hányja a sok csalt,
Kiért pusztán láthatsz ott sok falt;³⁾
Sok székel lőn ott meghalva,
Kiről így szól Ebesfalva:
Tarts számot, adsz vámot.

37. Valjon mikor adtok számot ti,
Szászsebesnek hohér zsoldosi?
Jaj Aranyas-széki határ,
Nem volt rajtad nagyobb tatár,
Mint ez had, — öld magad.⁴⁾

¹⁾ E versszak a székelyek szerencsétlen holdvilági és feketehalmi vereségére (1704. jan. 27.) és annak megbosszulására, Gravennak, Rabutin vicecolonellusának sárkányi (Fogaras) vesztésére vonatkozik. Itt ugyanis a kurucok megtámadták s egyik hadszárnyát megszalasztották és vezetőkeit is sok száz aranyokkal elnyerték. (Cserei.) Vezérük Komlói János volt, a mint *Apor Péter* írja, ki a csata leírásához azt is hozzáteszi, hogy a harcz mégis eldöntetlen maradt. (*Synopsis mutationum*. Monum. Hung. Hist. SS. XI. köt. 138. l.) A holdvilági és feketehalmi harczról maradt egy szép gyászének, melyet Thaly Kálmán közöl: Adalékok, II. 31—35. ll. V. ö. e versszakot Dálnoki 55-ik versével.

²⁾ »Elüti az ág.« Jellemző kifejezés, mely előfordul még Dálnokinál a 173. és 254. versszakokban, azonban nem lehet oly jellemzőnek tartani, hogy ebből Dálnoki mellett fegyvert lehetne kovácsolni.

³⁾ 1704 január-havában a kurucok és *székelyek* megtámadták Segesvárt, de a szászok visszapuskázták őket. »Abbeli furiájokban az kurucok circa 23 praesentis (Januarii) az alsó várost felgyújtják, mely miatt az tornyok is leégett.«

⁴⁾ Az aranyos-széki határt — e szövegből gyanítva — a szászsebesi zsoldosok égették fel 1703 decz. 24-én. Szászsebes megvétele 1704 ápr.

38. Medgyes is megadta az adót,¹⁾
 Miért fogadott idegen lakót;
 Nem mondja már, hogy nem tér el,
 Mert elszökött az házbérrel
 Bárontis,²⁾ már ront is.
39. Igen pöki Hájszter a markát,
 Öszvegyüjt mind szócsöt s mind vargát,
 Hogy Rákóczit megejthesse,
 Nem hiszem hogy megnyerhesse
 Eldöltét s Pán földét.³⁾
40. Bízik Vellenstényi⁴⁾ Brassóban,
 Noha nagy rész fekszik csak sóban,
 Császárához oly hű és szent,
 De majd rászakad a Czent,⁵⁾
 Ugy vélem s itélem.
41. Német, én most csak emlegetlek,
 De rövid nap megfenyegetlek,
 Mert látom, hogy nincsen hütöd,
 A mit ma szólsz, holnap ütöd,
 Más nyelben, rossz jelőben.
42. Ám menj pokolban most apáddal,
 Mit keressz itt köztünk lancz-fáddal?
 Porciónkkal ha laktál jól,
 Egyék varjak ki hasadból,
 Távozzál s kárhozzál.⁶⁾

18-ika körül történt; tehát e versszak 1703 december és 1704 április hava között kelt. V. ö. Czegei Vass György naplója, 373. és 400. ll.

¹⁾ A mint Forgács Simon beérkezett Erdélybe, a hadak felültetése és mustrája után Medgyest kezdte ostromolni. Rabutin nem ment Medgyes segítségére, sőt Tige bárót is kirendelte onnan, úgy hogy Sals kapitány adta fel 1705 jun. 16-án. Czegei Vass György naplója, 458—459. ll. Össze-függ különben a 33-ik versszakkal.

²⁾ *Bárontis* = Baron Tige. Dálnokinál is előfordúl az 58-ik versben.

³⁾ E versszak első felére magyarázatul szolgálhat a Dálnoki krónikájának 37-ik verse; utolsó sorára nézve pedig v. ö. 9-ik versszakának utolsó sorával.

⁴⁾ Wallenstein báró, brassai német commendáns. Említi Cserei és *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV. köt. 119. l.

⁵⁾ Czent (Czenk), a híres hegy Brassó mellett.

⁶⁾ E két utolsó erőteljes vers fejezi be az éneket, a mely némi vonatkozással van a bevezető versszakokra. Hogy miért nem folytatták, és hogy az 1705 évvel miért bánt oly mostohán az énekszerző: arra ada-

Ime bemutattam az éneket, mely bőven kárpótol Dálnoki nem érdemelt babéraiért. El kell ismernünk, hogy bármi szempontból tekintve is méltó arra, hogy a kuruczkor irodalmának legjobb termékei között emlegessük s keletkezése módja mellett külső és belső egységét csodáljuk, történelmi szempontból pedig megbízható kútfőnek tekintsük.

*

Míg a most tárgyalt éneknek keletkezése idejét az egyes versszakokig meglehetősen pontosan meghatározhattuk, az a *Pasquillus*, melyet második helyen óhajtok közölni, még mindig meghatározatlan, mert nincs benne semmi különös időjellemző dolog.

Egyszerű variánsa ez annak a derék szatírának, melyet a báró Radvánszky-levéltár egyik verses könyvéből *Az világhoz szabott ének* címmel Thaly Kálmán adott ki *irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányai* 360—361. lapjain.

Variánsról lévén szó, a közlésnél fő kötelességem lenne annak a megállapítása, hogy a két változat közül melyik az eredeti, vagy eredetibb.

A kérdés megfejtésének legbiztosabb módja az lenne, ha pontosan megállapíthatnánk, hogy az illető ének reánk maradt alakjában mikor keletkezett?

Azonban csak a radványi változatról állapíthatjuk meg, hogy 1675 előtt írták, míg a másiktól csak annyit állíthatunk, hogy az 1760 év, azaz codexem iratása után nem keletkezhetett.

Ennyi chronologiai tudás nem lévén elégséges, az eredetiség kérdését csakis a tartalomból, a két ének tüzetes összehasonlításból dönthetjük el. Közlöm tehát a pasquillust a változatok feltüntetésével együtt, codexem 135a. lapja szerint:

PASTILUS. ¹⁾

1. Visszajár az üdö,²⁾ a világ felfordult,³⁾
 Az ég mindenestől a föld alá fordult,⁴⁾
 Tenger az egeknek homályában borult,
 Még olyan nagy csoda nem hallatott sohult.

tunk nincs. Annyi bizonyos, hogy a historikus előtt épen ezen hiánya miatt nem lehet teljes, befejezett az ének, bár mily erőteljes, és a bevezetéshez méltó vége van is.

¹⁾ *Pastilus* = pasquillus. *Thaly Kálmán*: Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1889. 360. l. A pasquillus címe: *Az világhoz szabott ének*.

²⁾ U. o. idő.

³⁾ U. o. elfordult.

⁴⁾ U. o. szorult.

2. Csillagok az földön, vadak égen járnak,
Halak az erdőben a fákon ugrálnak,¹⁾
Kősziklák vizekben ²⁾ kedvekre úszkálnak,
A levegő-égen gályákban hajóznak.³⁾
3. Vert viszen veretlent. — vak ép szeműt vezet,
Sánta futhat inkább, — ép lábú nem mehet,⁴⁾
Kik jó lovat, ki győz,⁵⁾ bolha vaját gyűjthet,
Ha már a német is magyarral kiköthet.⁶⁾
4. Varga varrt tanácsot, a szőcs megcsáválta,⁷⁾
Az ország törvényét szakács ⁸⁾ magyarázza,
Gombkötő és borbély azt deliberalja,
Bolond ember azért, a ki ezt ⁹⁾ megállja.
5. Csiszár csizmadiával ¹⁰⁾ a tripartitumot
Talp-bőrrel fódozza a nagy decretumot,
Bárdal ács faragja ¹¹⁾ a privilegiumot, —
Hát ki becsüli meg úgy a statusokat? ¹²⁾
6. Mivel eke ¹³⁾ hat ökröt, — hintó hat lovat húz,
Nyúl mind agarat űz, — szarvas úgy vadászt űz,¹⁴⁾
Vagy miként a kalács kemenczében bécsús; ¹⁵⁾
Úgy érti a dolgot a legelső ¹⁶⁾ status.
7. Disznónak a moslék, nem a finum gyömbér,
Egyebet¹⁷⁾ sem illet festett hintós szekér,

¹⁾ U. o. fák alatt sétálnak.

²⁾ U. o. vizeken.

³⁾ U. o. égben gályák hajózkálnak.

⁴⁾ U. o. Sánta futhat jobban, ép láb mankón mehet.

⁵⁾ U. o. *Rák jó lovat kifut.* Itt a szövegben Szolga Mihály bizonyára tollhibát követett el; innen az értelmetlenség.

⁶⁾ U. o. Ha már pór és paraszt nemessel feltehet.

⁷⁾ Innen öt versszak kimaradt. V. ö. Thalynál a 9-ik versszakkal. a hol megcsáválta helyett megcsinálja áll.

⁸⁾ U. o. takács.

⁹⁾ U. o. valaki.

¹⁰⁾ Id. m. a 10-ik versszakban *csizmazia*.

¹¹⁾ U. o. faragja ács.

¹²⁾ U. o. Hát ki becsülje meg az ily statumot.

¹³⁾ Elmaradt a 12. és 13. v. sz. Mint szekér hat ökröt.

¹⁴⁾ U. o. nyúz.

¹⁵⁾ U. o. Vagy mint márványkőből lehet fekete tyúk.

¹⁶⁾ U. o. ultimus.

¹⁷⁾ U. o. Agg ebet.

A számár hátára bársony nyereg nem fér,¹⁾
Vedd jó néven azért,²⁾ a ki vagy nemes vér.

8. Vedd fel a hét verset, hétezer igazság,³⁾
A magyar nemzetünk nemde nem bizonyosság,
Mióta bagzódik Szakáttsal a szászság,
Ugyan tör borsat most orra alá Hásság.

A különbségek összevetése után első tekintetre mindenki az itt közölt szöveget tarthatná eredetinek, mert az utolsó versben megszabott terjedelemnek, hét versszakával ez felel meg, míg *Az világhoz szabott ének* terjedelmesebb és szövege sok tekintetben helyesebb; tehát plausibilis feltevés lenne, hogy időfolytán lett a szöveg helyesebbé és terjedelmesebbé.

Ha azonban a részletektől eltekintve, a versek alapeszméjét keressük, egyetlen sor különbség élesebb határt von a két változat közé, mint a többi együttvéve és véglegesen eldönti az eredetiség kérdését.

A Thaly-féle *Az világhoz szabott ének* alapeszméje a rendi különbségek megváltoztatására irányuló mozgalomnak, az izmosodó néphatalom túlkapásainak fonáksága. Ez a leg-
hatásosabban mindjárt a vers elején ki van fejezve, midőn lehetségesnek tüntet fel minden természettani lehetetlenséget:
»Ha már pór és paraszt nemessel feltehet.«

A *Pastilus*-on is végig vonul ugyanezen eszme; de az a sor, mely az egész költemény alapjául szolgál, nem található meg benne. E helyett — *ezen az egy helyen* — a német ellen fordul a vers, és az alapeszme meghamisításával a legfontosabb sort így változtatja meg: *Ha már a német is magyarral kiköthet.*

Ez az egy sor megbontja az egész költemény logikáját, és az eredetiség kérdését a Thaly-féle *Az világhoz szabott ének* javára dönti el. E mellett bizonyos, nagyon tágkörű időmeghatározásra is fonalat ad kezünkbe, mert az alapeszmét kifejező sornak ily tapintatlan megváltoztatása *csak a németekkel viselt harcz idején, az események hatása alatt jöhetett létre.*

A német ugyan annyiszor kikötött a magyarral, hogy ebből közelebb a kort meghatározni nem lehet, az adott esetben azonban csak Thököly és Rákóczi kora közt választhatunk.

¹⁾ U. o. arany nyereg sem fér.

²⁾ U. o. eztet.

³⁾ U. o. az egész versszak hiányzik.

Én Rákóczi korába helyezem a költeményt azon egyszerű oknál fogva, mert Szolga Mihály verses könyvében Thökölykori versek nem fordulnak elő, s nem is valószínű, hogy azok 1760-ig Erdélyben megmaradhattak volna. Véleményem szerint tehát a költemény eredeti alakjában Thököly korában keletkezhetett, a Szolga Mihály variánsa pedig mindjárt a Rákóczi-kor első éveiben.

*

Thaly Kálmán, vitézi énekeink és kurucz dalaink fáradhatatlan gyűjtője és kiadója, kutatásai közben nemcsak a teljes szövegű énekeket, hanem a töredékeket, sőt a nyomokat is figyelmére méltatta és közölte.

Az ilyenek sejtetik, hogy sok régi énekünk elveszett vagy lappang, s újabb kutatásokra ösztönzik még a késő nemzedékeket is, hogy sokan, vállvetve tökéletesítsék azt, a mit egy ember elkezdett, és követve az ő ujjmutatásait, keltsék új életre történelmünk egyik dicső korszakának rejtett verses emlékeit s derítsenek fényt arra, a mi még homályos.

Nem lesz tehát érdektelen, ha harmadsorban egy olyan éneket közlök itt, mely főleg azért megbecsülhetetlen nyeresége irodalmunknak, mert homályt oszlat el, szétszórt töredékeket egyesít, úgy hogy ez által bár három töredékkal szegényebbé, de egy egész kurucz énekkel gazdagabbá válik irodalmunk.

Az ének töredékei többször kísértették Thaly Kálmánt szorgalmas kutatásai közben. 1868-ban Esze Tamás egyik utódától hallotta két elferdített sorát:

Esze Tamás — mert nem volt más —
Kassa várát bevette.

Több nem maradt a híres kurucz vitéz utódai emlékében korunkra.

Más alkalommal Ábray Károly két versszakot közölt vele egy öreg ember ajkáról a munkácsi harcra vonatkozólag. Ez az öreg ember még emlékezett reá, hogy az éneknek több versszakát is tudta fiatal korában.

A Nemzeti Múzeum kéziratárában ugyanezen énekből hét versszakot talált meg, mely versszakok közt azonban sem az eredeti, sem a Thaly-féle sorrend szerint nincs értelmi kapcsolat; tehát e versek is hiányosak, töredékesek. Ez a *Kurucz katona dala*.

A töredékek verselése közötti hasonlóság feltűnt Thaly-nak, azt is észrevette, hogy a két utóbbi töredékben van egy-egy tartalmilag is rokon versszak; de egyesítésüket meg

sem kísérthette. E helyett — igen helyesen — külön-külön adta ki a töredékeket az adatai alapján megállapítható sorrendben.

Most ismét együvé kerültek a Szolga Mihály verses könyve alapján, a mint következik:

SZEGÉNY LEGÉNY ÉNEKE

a kuruczkor után.

1. Nincs becsületi a katonának,
Mint volt régentén a kuruczoknak;
Vallyon vagyon-é hírével a méltóságnak,
Hogy sok vitézek,
Próbált legények
Ruh Bécsben vadnak?¹⁾

2. Szegény legénynek olcsó a vére,²⁾
Három rossz forint³⁾ szegénynek bére,
Azt sem költheti el soha (szegény) végtére,⁴⁾
Melyért méreg,
Kínzó féreg
Forr a szívére.⁵⁾

3. Igen kedveltük a kuruczszágot,
Oly igen⁶⁾ kaptuk, mint egy ujságot,
Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot,⁷⁾
Oltalmazzuk⁸⁾
S szabaditjuk⁹⁾
Szegény hazánkot.

¹⁾ V. ö. *Thaly*: Adalékok, II. köt. 329. l. a *Kurucz katona dala* első vers-szakával. Különbség a kettő között annyi, hogy ott *Ruh Bécsben* helyett az utolsó sorban *rossz becsben* áll, a mi talán helyesebb.

²⁾ U. o. Katonának olcsó már a vére.

³⁾ U. o. Háromszáz forint, — a mi egy kissé nagy összeg.

⁴⁾ U. o. Ámde azt sem költheti el szegény végtére.

⁵⁾ V. ö. még az egész versszakot *Thaly*: Adalékok, I. köt. 31. l. a *Kurucz tábori dal* 2-ik versszakával, a melyhez ez közelebb áll, mint a *Kurucz katona dala*. Ugyanezen versszak több variánsa található id. h. a *Tájékozás*-ban.

⁶⁾ U. o. híven.

⁷⁾ U. o. Gondoltuk, hogy ezzel nyerjünk szép uraságot, — a mi kétségtelenül helytelenebb tartalmilag, de verstanilag jobb.

⁸⁾ U. o. Védellezzük.

⁹⁾ U. o. Oltalmazzuk. — A *Kurucz katona dalá*-ban ezután oly versszak következik, a mely ugyan nincs meg codexemben, de a vers alap-
eszméjének tökéletesen megfelel, azért ide iktatom a sorok beosztásán

4. Szegény legényből tiszték tétettek,
Az ellenséggel kik szemben mentek,
Mivel a pártos urak meg sem verettek,
Mint sárkányok,
Oroszlányok
Mégis küzködtek.¹⁾
5. Egy szegény legény volt Esze Tamás,²⁾
Magát megunta volt Buni András,³⁾
De urunk mellett voltak, mint darázs,⁴⁾
Török Péter,
Pikó Demeter⁵⁾
Voltak hűségesek.
6. Legelsőben hogy⁶⁾ Munkácsban jutánk,
Az udvarházhoz urunkhoz szállánk;
Montikukuli hadától bészorittatánk,⁷⁾
De strázsáit,⁸⁾
Német generált
Halálra hívánk.

változtatva. Hogy az eredetiben benne lett volna e versszak, az ellen csak a rossz rímek szólanak.

Mely dolog bizony meg is lett volna,
Magyarországot megnyertük volna,
Ha sok gondoskodó urak nem lettek volna, —
Ily romlásban,
Kárvallásban
Nem estünk volna.

¹⁾ A *Kurucz katona dalá*-ból hiányzik; tartalma megfelel a történelmi hűségnek.

²⁾ A következő két versszak hiányzik a *kurucz katona* töredékes dalából, Ábray Károly azonban egy öreg embertől hallotta és Thalyval közölte, a ki különböző okokból és alkalmakkal háromszor nyomatta le: 1. Vasárnapi Ujság, 1868. 317. l. — 2. Adalékok, I. 6. l. — 3. A székesi gróf Bercsényi család története, II. 516. l. — Esze Tamásra vonatkozólag 1. Vasárnapi Ujság, id. h.

³⁾ Thalynál: Magát megvonó Bonohó András.

⁴⁾ U. o. Urok mellett voltak ezek, mint egy lelki más . . .

⁵⁾ U. o. *Jánki Péter* és *Zöld Demeter* van. E két név elő is fordul Thalynál: A gr. Bercsényi cs. II. 461. l. de forrásidézet nélkül. Török Péterre nem tudok adatot, de Pikó Demeter, mint szökött, bujdosó katona csatlakozott a kuruczokhoz. Olv. Palugyay Lénárd emlékiratát Lipót császárhoz, a melyet nagy részben közölt *Thaly*: id. m. III. 7. l.

⁶⁾ U. o. Legelőszőr is.

⁷⁾ U. o. Montecucculi hadától megnyomattatánk.

⁸⁾ U. o. De Karaffát. Feltűnően hasonlít e versszakhoz a *Kurucz katona dala* 5-ik versszaka.

7. Törökkel próbált híres Kalafát,¹⁾
 Egy szegény legény,²⁾ mint egy merő fát
 A földre leejté kardra nőtt karját,
 Melyért hada,
 Német tábora
 Fordítá száját.
8. Tisza, Debreczen ékes környékén,
 Nádas, Berettyó vize mellyékén,
 Mind kik lakoztak Tisza mellyékén,
 Mind hajtottuk
 S hódoltattuk
 Hozzánk elejét.
9. Tisza mellyékén lévő Ruh hada
 A vármegyékkel mind ránk támada,
 Kőrösi Pat István³⁾ magát frissen forgatá,
 Német Mihály⁴⁾
 Hajóra száll
 S mind öszve vágá.
10. Híres Huszt vára Máramarosban
 Miképen esék birodalmunkban?
Mi pedig szegény legények voltunk csak alattomban,
Magam láttam,
 Tokos uram
 Futott pallosban.⁵⁾
11. Ha mikor voltál kincses Erdélyben,
 Német testhalmot láttál sok helyen,
 (Mind szegény legény kezei vágták azt egyben)

¹⁾ Ez és több következő versszak eddig ismeretlen. Hogy *Kalafa* egynek vehető-e *Quirini*-vel, a ki Munkácsnál elesett, nem dönthetem el.

²⁾ Majos János?

³⁾ Pap István naszádos?

⁴⁾ Munkácsi Pap Mihály jobbágyi sorsba kényszerített armalista, a forradalom megkezdője a hasonló sorsú Esze Tamással és Kis Alberttel. A póroknak ismételtén követe Rákóczihoz, ő osztja szét a zászlókat Beregszászon, a hol lovassági főkapitánynak választják a parasztok. A forradalom kezdetén sok szolgálatot tett a szabadság ügyének, a mit már abból is sejthetünk, hogy magát Rákóczi Ferencz fejedelem plenipotentariusának nevezi. V. ö. *Thaly*: A gróf Bercsényi család, II. 461. 467. 476. és 483. ll.

⁵⁾ Huszt vára 1703 aug. 17-iki megvételében Ilosvay Imre, Ilosvay Bálint és Majos János szerepeltek, de legnagyobb érdeme a legelsőnek volt; tehát a szegény-legény versíró, a ki részt vett a harcban, túloz, a mikor csak a szegény legények érdeméül tünteti fel Huszt megvételét.

Urunk hada,
Fejérvára
Bizonyosság ebben.¹⁾

12. Várod alját is sok szegény legény
Vérével festé sok helyét szegény;
Hogy úr esett volna, nem látta napfény,
Nosza szegény
Vitéz legény
Légy hú halálig.
13. Tisza mellyékén mely dolgok estek,
Mely sok németek, ráczok elestek,
Halas, Kecskemét erről bizonyóságot tehet;
Szegény katonák,
Nem nagy urak,
Sok sebben estek.
14. De vallyon ki volt mind Bécs aljáig,
Ki nyargalózdott Ausztriáig?
Szegény legény, nem úr lova futott mindaddig;
Nosza vitéz,
No kardra kéz,
Légy hú halálig.²⁾
15. Kik verték széllyel Rabutin hadát,³⁾
Trincsin⁴⁾ generált elfogták magát;
Vallyon kik verték rá maga kastélyát?
Udvarnépét,
Szép cselédgyét, —
Elfogták magát.

¹⁾ A *Kurucz katona dalá*-ban a 6-ik versszak:
Jársz alá valaha kécncses Erdélyben,
Német teshalmot látol ott egyben,
Mind szegény legény kezei vágta azt egyben,
Bonczidai török vára bizonyóság ebben.

Ebből pótoltam a másoló tollában maradt harmadik sort.

²⁾ A *Kurucz katona dalá*-ban a 7-ik versszak:
Ki nyargalta fel mind Bécs aljáig,
Meghódoltatta nagy Ausztriáig? . . .
Szegény legény lova nyargalt mind addig,
Szegény legény, nem úr lova nyargalt mind addig.

Itt megint túloz az énekszerző, mert csak az Ocskay farkasaira gondol, megfelelkezve Károlyiról.

³⁾ Valószínűleg Rabutin simontornyai és csobánczi vereségét érti.

⁴⁾ Ritschau elfogatását érti 1704 május vége felé, miután Trencsén-

16. Amaz pántlikás német urakot,
 Varju gránátéros kavallérokot
 Szegény legényből lött vitéz vágta azokat,
 Tárházakból,
 Palotákból
 Húzták hajjokat.
17. Kincscsel megrakott Karsa (*így*) várassát,
 Győr és Görgény szép forgó bástyáját, —
 Kegyelmes urunk beküldé szegény szolgálját
 Esze Tamást,
 Mert nem más
 Tartá meg Karsát.¹⁾
18. Győr alatt sok száz hada marada,
 A kit Forgáts pénzen elada,
 Mely pénzt is nagy esküvéssel el is tagada,
 Kit Simonnak,
 Barátjának
 Raka vállára.²⁾
19. Ha valaholott voltak csodák,
 Mind kívül-belől estek szép próbák,
 Szegény legények magokat frissen forgatták,
 Csak szegények,
 S nem úrfiak
 Véreket onták.

ből aláindult? Ebben is nagy szerepe volt a szegény legényeknek. A néven kívül minden megfelel ennek.

¹⁾ V. ö. *Thaly*: Adalékok, I. XIX. l. az Esze család hagyományát:

Esze Tamás — mert nem volt más —
 Kassa várát bevette.

Igen valószínű, hogy itt is a codexem szövege helyes, mert Esze Tamás nem vett részt Kassa megvételében; de Rabutin támadása ellen az Esze ezeréből egy századot Kassára küldött Rákóczi, kettőt Kővárba rendelt, míg a többivel Esze Tamás maga Eger felől védte Kassát. Rabutin nem is merte Egert megtámadni, és ha Kassa felmentésében része van Esze Tamásnak, az csak úgy lehetett, hogy Rabutint hátulról támadta meg. Különben ezt az is valószínűbbé teszi, hogy akkor is, a mikor Rabutin Kassa sikertelen ostroma után Tokaj felé nyomult, Esze Tamás nyomában volt és többször belekapott.

²⁾ Az egész versszakot, úgy a mint van, nem lehet érteni. Talán valami mendemonda, a melylyel Forgách váratlan, titokzatos elfogatását igyekeztek megfejtteni.

Az ének közlése és a töredékekkel való egybevetése után még korával és írójával kell foglalkoznom s az egészet általánosságban méltatnom.

A korra nézve vizsgálnom kell első sorban Thaly Kálmán véleményét a töredékekről.

A munkácsi harcztot mind az Adalékokban, mind újabb nagy munkájában, a gróf Bercsényi család történetében,¹⁾ 1703-ra teszi; azonban, míg amott csak azt állítja a tartalom alapján, hogy a munkácsi harcztól (1703. jun. 28.) »nem lehetett távol eredetű«, emitt azt is felteszi, hogy Rákóczi visszavonulása után »a zavadkai fenyvesek aljában lobogó tábortüzek mellett megszületett s felzengett a legújabb kurucz dal a *munkácsi csatáról*. A hű tarpai, vári, beregszászi hajduság énekelte a régi Thököly-féle tábori nóták mélabús dallamára: Egy szegény legény volt az Esze Tamás« . . . stb. Természetes, hogy e feltevés megszűnik a teljes ének felfedezése után; hasonlóképen eszik az is, hogy a *Kurucz katona dala* az 1711 év második felében kelt.

Magában az egész énekben nincs semmi, a miből keletkezését pontosan meg lehetne határozni; két első sora:

Nincs becsületi a katonának

Mint volt régentén a kuruczoknak . . .

csak azt sejteti, hogy több évvel a szatmári béke után keletkezett, oly időben, mikor a győzők a legyőzöttekkel éreztetni kezdték hatalmukat, a mikor »sok vitézek, próbált legények rossz becsbe« jutottak.

Biztosabb és pontosabb meghatározásra vezetne az, ha ismernők az énekszerzőt és életrajzát; de arról is csak annyit tudunk, a mennyi énekéből kiböngészhető.

Mint szegény legény korán csatlakozott a felkeléshez; ott volt már Munkácsnál, részt vett Huszt vára megvételeiben és végig harcolta a szabadságharcot. Valószínű, hogy a szatmári béke után mellőztetést szenvedett és e miatt való panasa adja meg énekének kiinduló pontját. Panaszát azonban csakhamar elnyomja az a demokratikus érzelem, mely a kuruczkor elején annyira szembetűnő, melyből a felkelés oly sok ideig táplálkozott, de a mely méltóan érvényesülni a vezetőik miatt nem tudott.

Az énekszerző ebben, illetve az urakban keresi a bukás okát, mert a szegény legények a szabadságért, édes hazánk védelmére, önzetlenül harcoltak csodás elszántsággal, s majd

¹⁾ Id. m. II. 516. 1.

ingyen ontották olcsó vérüket akkor, a mikor »hogyan úr esett volna, nem látta napfény.«

Czélja a szegény legények dicsőítése, azért felsorolja kiválóbb hőseiket és a tömeg jelesebb hőstetteit, az urakat pedig csak ott emlegeti, a hol vádolhatja is.

Tendentiájából következik, hogy a történelmi hűséggel nem sokat törődik; nyugodt lélekkel mond el nyilvánvaló mendemondát és a tudatos tudatlanságtól sem riad vissza, ha az urak érdeméről is meg kellene emlékeznie.

Elbeszélő költeményt ír tulajdonképpen; de czélja nem az elbeszélés, hanem a bizonyítás. Ezért minden szavának súlya van, minden igéje megfontolt, minden sora szorosán összefügg alapeszméjével. Ebből származik logikai szabatossága, szigorú egysege, a miben nem versenyezhet vele egyetlen kurucz ének sem.

Erős érzése, az események észszerű kiválasztása, drámai gyorsasága, bizonyos balladai színezetet adnak a versnek, a mit még az is emel, hogy külső alakja — leszámítva a másolónak betudható hibákat — szabatos, mert énekelhető.

De mind e kiválóságokat csak az élvezheti, a ki az ének-szerző eszméibe beleéli magát, a ki nem a kuruczkor krónikás történetét várja tőle, hanem tendenciájának felismerése után újra elolvassa könnyed folyású sorait és gyönyörködik abban, hogy mily jól felhasznál minden lehetőt a szegény legények dicsőítésére.

Kétségtelen, hogy énekünket e tulajdonságaiért az irodalomtörténész többre fogja becsülni; de a mélyebben szántó historikus sem mellőzheti.

